

Szakál Anna

A 19. századi magyar népköltési gyűjtemények és kanonizációjuk

Jelen tanulmány első felében a 19. századi meséket (is) tartalmazó népköltési gyűjteményeket tekintem át, külön kitérve arra is, hogy mennyire kutattak, feltártak, publikáltak az illető szövegek és gyűjtők. Ezt követően annak bemutatására teszek kísérletet, hogy ezen szövegek közül melyek tartoztak bele a 19. század második harmadában létrejövő nyílt kánonba,¹ kiknek mely írásai határozták meg a relevánsnak tartott megközelítési módokat, milyen kritériumok alapján választották ki a kanonizált szövegeket. Az értelmezési kánon mellett a szöveggáton és annak változását is megkísérlem rögzíteni: azt a gesztust, ahogy egyes szövegeket egyértelműen a kánonon kívülre utasítanak, másokat pedig beemelnek abba a kánonba létrehozó vagy azt módosítani szándékozó személyek. Láttatni szeretném azt is, hogy a 20. század folyamán mennyiben változott a 19. századi gyűjtőkről és gyűjteményekről a 19. század második felében kialakult kép, s hogy milyen hatással volt ez a gyűjtemények (folklorisztikai) köztudatban elfoglalt helyének alakulására.

Ismeretlen gyűjtők, ismeretlen gyűjtemények?

A 19. századi² mese- (vagy meséket is tartalmazó) gyűjtemények³ rövid áttekintését a következő kérdések megválaszolásával kísérlem meg: Ki volt az a (gyűjtést irányító) személy, akinek a nevén a gyűjtemény bekerült a (folklorisztikai) köztudatba? Milyen volt a társadalmi státusza, mi volt a foglalkozása? Gyűjtött-e ő is személyesen, vagy csak szervezte a gyűjtést, esetleg csupán kapta valakitől a kéziratos gyűjteményeket? Volt-e gyűjtőhálózata, vagy körbevétték-e valamilyen formában olyan személyek, akik segítettek a gyűjtést? Mi volt a módszere? Hol, mikor tevékenykedett, és kiktől gyűjtött? Kik foglalkoztak vele (elsősorban az elmúlt két évtizedben), és milyen szempontból közelítették az anyaghoz? Tanulmányozták-e az eredeti kéziratokat? Vagy pedig azok lappangva éltek át az évszázadot, anélkül, hogy hatást tudtak volna kifejteni? Ismert-e a kéziratok lelőhelye, illetve az első kiadás megtalálható-e valamely közgyűjteményben jelenleg is? Készült-e az utóbbi száz évben új kiadás, s ha igen, az milyen jellegű volt?

Időrendben haladva az első, meséket is tartalmazó gyűjtemény Szilcz István, vas megyeri föld-birtokos nevéhez kapcsolható. Az 1789 körül keletkezett,⁴ nyolc mesét (és öt regét) tartalmazó, felte-

Szakál Anna (1982) – folklorista, tudományos munkatárs, MTA BTK Néprajztudományi Intézet, „Kelet-Nyugat” Vallásétnológia Kutatócsoport, Budapest, pribislav@gmail.com

A szerző munkáját a tanulmány megírása során a Tempus Közalapítvány államközi kutatói ösztöndíja segítette.

¹ Itt és a későbbiekben is a kánonnal összefüggésbe hozható fogalmakat Szajbély Mihály könyve alapján használom. Vö. Szajbély Mihály: *A nemzeti narratíva szerepe a magyar irodalmi kánon alakulásában Világos után*. Bp. 2005. 81–89.

² Mivel egyetlen, meséket is tartalmazó 18. századi gyűjteményünk van, a tárgyalandó gyűjtemények közé ezt (a Szilcz-féle mesegyűjteményt) is beemeltem.

³ Valamennyi gyűjtemény – elsősorban kutatottságukra vonatkozó – adatai a tanulmány végén, egy összefoglaló táblázatban is megtalálhatók.

⁴ A 6. mese végén található a következő bejegyzés: „Sign. V. Megyer 19. 9br. 789. P. St. Szilcz”, vagyis Szilcz István írta Vas megyerén 1789. november 19-én. Vö. Gulyás József: *A sárospataki kéziratos népmese-gyűjtemény*. Sárospatak 1917. 19.

hetően szórakoztató céllal létrejött szövegegyüttesről 1917-ig nem tudott a folklorisztika. Ekkor számolt be róla Gulyás József,⁵ majd jelentette meg a kéziratos gyűjteményt 1931-ben, Sárospatakon. Ennek a 20. században megjelent szövegnek a jegyzetekkel ellátott betűhű újrakiadása 2004-ben készült el Benedek Katalin gondozásában (*Három vándorló Királyfirul való Historia. A sárospataki kéziratos mesegyűjtemény [1789]*). Szilcz István életéről, a gyűjtemény keletkezési körülményeiről és az eredeti kéziratos anyagról majdnem semmit sem tudunk. A kézirat jelenleg is Sárospatakon, a Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei Nagykönyvtárának Kézirattárában található,⁶ a szövegeket a 2004-es reprint készítésekor nem vetették össze a megjelenttel.⁷ Hermann Zoltán irodalomtörténész tanulmányában foglalta össze a gyűjtemény keletkezésével kapcsolatba hozható adatokat, miszerint a gyűjteményes füzetet 1789 előtt s az utána következő nagyjából másfél évtizedben használták, a meséket folyamatosan jegyezték be,⁸ s a mesék és regék után következő 1842-es hasznábírteli szerződés már a kötet megváltozó funkcióját jelölheti.⁹ Bár Hermann Zoltán tanulmánya sem a konkrét szövegekből indult ki, mégis különösen fontos megállapításokat tett az autentikus népmese iránti általános folklorisztikai elvárásokkal kapcsolatban. Többek között kiemeli, hogy a kötet nyelvi következetlenségei, szövegromlásai a népköltészet-kutatás romantikus eredetiségkonceptiójának jegyében súlyos hibának számítottak, s ezért nemcsak a szöveg, hanem a gyűjtő/lejegyző is negatív megítélés alá esett hosszú időn keresztül.¹⁰ Hermann Zoltán a szóbeliség/írásbeliség szempontjából vizsgálva a gyűjteményt amellet érvelt, hogy a mese a 19. században is sokkal szabadabb volt, mint ahogy azt abban az időszakban (és később is) gondolták, vagy elvárták tőle. Emellet azt a (talán nem eléggé hangsúlyozott) tényt is megemlíti, hogy Szilcz Istvánnak, a kötet összeállítójának is bizonyosan volt valamilyen elképzelése a mese műfajáról és a gyűjteményről – s csupán amiatt, mert ez nem esett egybe a későbbi kánonalkotók mesekonceptiójával, a szövegek még sem értékükből, sem kutathatóságuk szükségességéből nem veszítettek semmit.¹¹

A kutatás sokáig nem Szilcz mesegyűjteményét, hanem Georg von Gaal¹² *Mährchen der Magyaren* című kötetét tekintette az első magyar mesegyűjteménynek, amely 17 mesei szöveget tartalmazott, és német nyelven jelent meg 1822-ben Bécsben. Gaal célja a szövegek összegyűjtésével és kiadásával a magyar népköltészet külföldön való népszerűsítése volt. Bizonyosan gyűjtők segítségével dolgozott, akiket részben levelezés útján irányított, részben katonákkal (katonáktól)

⁵ L. uo. Erre válaszol Császár Elemér az Irodalomtudományi Közleményekben és Berze Nagy János az Ethnographiában. Ezekről és a későbbi véleményekről részletesebben vö. Ortutay Gyula: *A magyar népmese. = Magyar népmesék*. Szerk. Uő. Bp. 1960. 24–25; Benedek Katalin: *A sárospataki kéziratos mesegyűjtemény (1789). = Három vándorló Királyfirul való História. A sárospataki kéziratos mesegyűjtemény (1789)*. Szerk. Uő. Bp. 2004. 75–78; Hermann Zoltán: *A szóbeliség és az írásbeliség határán. Szilcz István kéziratos mesegyűjteménye. = Historia litteraria a XVIII. században*. Szerk. Csörsz Rumen István–Hegedűs Béla–Tüskés Gábor. Bp. 2006. 515–517.

⁶ A kézirat pontos címe: *Mese-gyűjtemény (1789)*, jelzete: Kt. 891/a. (Az információit ezúton is köszönöm Tanászi Árpádnak, a gyűjtemény munkatársának.)

⁷ A filológia vizsgálat hiányáról beszél Gulyás Judit is, vö. Gulyás Judit: „Mert ha írunk népdalt, mért ne népmesét?” *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában*. Bp. 2010. 93.

⁸ Ahogy azt már Gulyás József megállapította: a kötet egy kéz írása, de a lejegyző különböző tintákat használt.

⁹ Vö. Hermann Zoltán: *i. m.* 527.

¹⁰ Uo. 520.

¹¹ Uo. 524–525.

¹² Gaal György / Georg von Gaal (Pozsony, 1783 – Bécs, 1855) apja a királyi udvari kamara képviselője volt, ő Pesten és Bécsben járt egyetemre, Dugonics András tanítványa volt. 1808-tól Bécsben az Esterházy-könyvtár könyvtárosaként dolgozott. (A következőkben valamennyi életrajzot annak érdekében közlöm, hogy egyszer az is az összehasonlítás része lehessen, illetve bizonyos tendenciák megfogalmazásában segítséget nyújthasson, hogy az egyes gyűjtést végző, irányító személyek milyen háttérből érkeztek, hol végeztek iskoláikat.)

jegyeztette le a szövegeket.¹³ Az 1822-es kötetet a Grimm testvérek is ismert(ett)ék,¹⁴ Gaal gyűjtési módszeréről rajtuk keresztül annyit tudunk meg, hogy a meseszövegek egy idős, csupán anyanyelvén értő magyar férfitől származnak.¹⁵ Gaal kötetének előszavából rekonstruálni lehet azt is, hogy a barátaival közös gyűjtés tíz éven keresztül folyt, hogy „egy általam oly régen áhított gyűjtemény” jöhessen létre, „mely világos és egyszerű történetek összessége”.¹⁶ Gyűjteményének magyar nyelvű szövegei Kazinczy Gábor és Toldy Ferenc gondozásában 1857 és 1860 között jelentek meg Pesten. Azóta nem készült el újabb kiadása Gaal meseköteteinek, a szövegek filológiai vizsgálatát Havay Viktória kezdte meg.¹⁷ A mesegyűjtemény magyar és német nyelvű kéziratai a Magyar Tudományos

¹³ Gaal mesegyűjteményéről vö. Voigt Vilmos: *A magyar népmeseekutatás a múlt század első felében.* = Kriza János és a kortársi eszméaramlatok. Szerk. Kriza Ildikó. Bp. 1982; Uő: *Gaal, Georg von.* = *Enzyklopädie des Märchens. Handwörterbuch zur historischen und vergleichenden Erzählforschung.* Hgs. Kurt Ranke. Berlin–New York 1987. 623–625; Uő: *A magyar mese- és mondakutatás bécsi triászja.* = *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. I. Kapcsolatok és kölcsönhatások a 18–19. század fordulóján.* Szerk. Jankovics József. Bp.–Wien 1989. 375–379; Uő: *Gaal György.* = *Kapcsolatok és konfliktusok Közép-Európa vidéki életében.* Tanulmányok Gaál Károly professzor 75. születésnapjára. Szerk. Csoma Zsigmond–Gráfik Imre. Szombathely 1997. 205–216; Ortutay Gyula: *Jacob Grimm és a magyar folklorzitika.* Ethnographia LXXIV(1963) 3. 321–341; Nagy Ilona: *Adalékok Gaál György kéziratgyűjtésének sorsához.* = *Folklorisztika 2000-ben. Folklor – irodalom – szemiotika. Tanulmányok Voigt Vilmos 60. születésnapjára.* Szerk. Balázs Géza–Csoma Zsigmond–Jung Károly–Nagy Ilona–Verebélyi Kincső. Bp. 2000. I. 66–75; Domokos Mariann: *Gaal György mesegyűjtése.* (Kiadott és kéziratban maradt mesék a 19. századból). Palimpszeszt XXIV(2005). Online: http://magyar-irodalom.elte.hu/palimpszeszt/24_szam/03.html (Utolsó meglekintés: 2016. 11. 24.); Gulyás Judit: *Giovan Francesco Straparola és Gaal György meséi a Hasznos Mulatságokban.* = *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról.* Szerk. Uő. Bp. 2008. 317–330; Havay Viktória: *Gaal György népmesegyűjtő munkássága a német kéziratok tükrében.* (Szakdolgozat. ELTE BTK Folklore Tanszék) Bp. 2010; Uő: *Gaal György német népmese fordításai.* Etnozkóp I(2011). 50–68. Domokos Mariann 2005-ös tanulmányában többek között a gyűjtők nevét is felsorolja, s rámutat arra is, hogy Ortutay Gyula, amikor Gaal lejegyzőit Bécsben állomásozó jászkun huszárokkal azonosította, Mészöly egy meseszövegből tévesen kikövetkeztetett adatát vette át anélkül, hogy a kéziratokat feltehetően valaha is látta volna.

¹⁴ Vö. Jacob und Wilhelm Grimm: *Kinder- und Hausmärchen.* Második bővített, javított kiadás. Berlin 1822. III. 432–433; Uők: *Kinder und Hausmärchen.* Hatodik bővített, javított kiadás. Göttingen 1850. I. XLVI; Uők: *Kinder und Hausmärchen.* Göttingen 1856. III. 345–347, 392–393.

¹⁵ Ezt az információt azonban a Grimm testvérek – Ortutay Gyula cikkének sugalmazásával szemben – valószínű, hogy magából a kötet előszavából vehették át. Ortutay szerint a Grimm testvérek tudósitanának Gaal gyűjtési módszeréről (nevezetesen, hogy a mesék „egy részét tollba mondták, más részét a mesélők maguk jegyezték fel” a számára [Ortutay Gyula: *i. m.* 323]), azonban én ennek nyomát a német szövegben nem találtam. Ortutay Gyula a forrását csak nagyjából jelöli meg [szerinte Wilhelm Grimm írt Gaalról a *Kinder- und Hausmärchen* „harmadik kiadásában először”], azonban Grimmék (konkrét aláírás nélkül) nem ebben, hanem a 2. kiadás 3. kötetében beszélnek először (a világ mesekincsét országok szerint számba véve) a magyar anyag kapcsán Gaalról. A hatodik, 1850-ben megjelent kiadásban ők maguk is Gaalról szólva csupán erre a szövegükre hivatkoznak (vö. Jacob und Wilhelm Grimm: *Kinder und Hausmärchen.* Hatodik bővített, javított kiadás. Göttingen 1850. I. XLVI). A harmadik kiadás harmadik kötetében, 1856-ban pedig megismétlik mindkét írásukat. Mindezt azért tartom fontosnak megemlíteni, mivel Ortutaynak nemcsak számos következtetését, de a primer kijelentéseit is fontos lehet a jövőben bizonyos fenn tartásokkal kezelni. Előbbire példa, hogy Ortutay teljes határozottsággal jelenti ki, miszerint „Gaalról Kriza Jánosig, Erdélyi Jánosig minden tudosunk, írónk szinte magára nézve is kötelezőnek érezte a Grimm-bírálat, buzdítás szavait” (Ortutay Gyula: *i. m.* 323.). Kriza János kapcsán erre egyelőre semmilyen írásos bizonyíték nincs, s az sem bizonyított, hogy a *Kinder- und Hausmärchen* (s annak éppen ezek a kötetei) elérhető(ek) volt(ak) Magyarországon/Erdélyben. Mindemellet ennek (s általában a külföldi/hazai folklórgyűjtemények ismertségének, olvasottságának, elérhetőségének) vizsgálata nagyon fontos kutatási téma volna.

¹⁶ A magyar fordítást közli Ujváry Zoltán: *Magyar folklórtörténet.* Debrecen 2007. 83–85; a fent idézett rész Ujváry Zoltán: *i. m.* 84. Az eredeti német szövegben: Georg von Gaal: *Mährchen der Magyaren.* Wien 1822. IV.

¹⁷ Havay Viktória a Gaalhoz kapcsolható magyar és német nyelvű mesekéziratok összevetését is megkezdte, szakdolgozatában, majd 2011-es tanulmányában a kéziratok egyik csoportját részletesebben is elemzi. L. Havay Viktória: *i. m.* A Gulyás Judit témavezetésével készülő doktori disszertációjában a Gaal-szövegek kritikai kiadásának elkészítését is tervezi.

Akadémia Könyvtárának Kézirattárában találhatóak. Az 1822-es első kiadás egyedül a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban lelhető fel.¹⁸

A Voigt Vilmos által *bécsi triász*nak nevezett¹⁹ csoport másik tagja Majláth János,²⁰ aki gyűjteményét Gaal Györgyhöz hasonlóan német nyelven adta ki, először 1825-ben Brűnbnben (*Magyarische Sagen und Märchen*), majd 1837-ben bővített kiadásban Stuttgartban és Tűbingenben (*Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen*). A szövegeket a meseközlelktől feltehetően részben maga jegyezte le, részben másokat kért meg arra, hogy a hallott meséket írják le számára.²¹ Kötetének egyik jegyzetében beszél a mese műfajáról, gyűjtési lehetőségeiről és a mesemondó mesealakítási módjáról.²² Ebből egyfelől arra lehet következtetni, hogy maga is „pásztortűzeknél, [...] éjszakai terepmunkák²³ során” igyekezett „megmenteni a pusztulástól” a meséket, melyeket szerinte „leggyakrabban a pásztorok és a katonák között” lehet felfedezni,²⁴ másfelől szerkesztési elveiről is tájékozott. E szerint, miként a mesemondók (akik közé saját magát is sorolja), úgy ő is több (helyről gyűjtött) meséből fűzött össze egyet. A kötet magyarul 1864-ben jelent meg²⁵ Kazinczy Ferenc fordításában és Kazinczy Gábor gondozásában (*Magyar regék, mondák és népmesék*). Azóta csupán az 1837-es kötetnek jelent meg reprint kiadása Németországban, 2013-ban.²⁶ Majláth János folklórtörténeti összefoglalását Ujváry Zoltán végezte el.²⁷ Mailáth János kéziratai ismeretlen helyen lappanganak,²⁸ az első kiadások (többek között) az Országos Széchényi Könyvtárban is megtalálhatók.

¹⁸ Az első kiadások számbavételekor csupán a budapesti, nagyobb gyűjtőkörrel rendelkező könyvtárak anyagát tekintettem át személyesen (az Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK), a MTAK és a Néprajzi Múzeum könyvtára esetén), illetve számítógépes kereső segítségével (az Egyetemi Könyvtár és a MTA BTK Néprajzi Kutatóintézetének esetében).

¹⁹ Vö. Voigt Vilmos: *A magyar népmesekutatás a múlt század első felében*. = *Kriza János és a kortársi eszmearamlatok*. Szerk. Kriza Ildikó. Bp. 1982. 144; Uő: *A magyar mese- és mondakutatás bécsi triász*. = *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. I. Kapcsolatok és kölcsönhatások a 18–19. század fordulóján*. Szerk. Jankovics József. Bp.–Wien 1989. 375–377. Voigt Vilmos azért kapcsolja őket össze, mert mindhárom Bécsben, a magyar kultúráért (elsősorban a magyar népköltészet magyarul nem értők közötti népszerűsítéséért) tevékenykedtek. A triász harmadik tagja báró Mednyánszky Alajos, aki mondáit 1829-ben Pesten jelentette meg *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit* címmel.

²⁰ Gróf Majláth János / Johann Mailath (Pest, 1786 – Starnberg, 1855) apja államminiszter, ő Egerben bölcséletet, Győrben jogot tanult, a Bajor Királyi Tudományos Akadémia kültagja volt. Kezdetben a helytartótanács titkáráként dolgozott, majd tudományos, írói munkának szentelte életét.

²¹ Vö. Ujváry Zoltán: *i. m.* 98. Ujváry Zoltán a fent idézett információt „Mailáth levelezése, jegyzetei nyomán” valószínűsíti, azonban mivel a kötet hivatkozárendszer csaknem követhetetlen, itt sem lehet megállapítani, hogy melyik később felsorolt (Ujváry Zoltán: *i. m.* 103.) munkában talált rá a szerző erre az adatra, kéziratok anyagra pedig nem hivatkozik.

²² Johann Mailath: *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen*. Stuttgart–Tűbingen 1837. I. 251–252. A jegyzetet (kisebb, jelöletlen kihagyásokkal) magyar fordításban is közli Ujváry Zoltán: *i. m.* 94–95.

²³ Ujváry Zoltán fordítása meglehetősen félrevezető, mivel az eredetiben „bei den nächtlichen Feldarbeiten” szerepel, amit helyesebb lett volna éjszakai mezei munkának fordítani. Vö. Ujváry Zoltán: *i. m.* 94. és Johann Mailath: *i. m.* I. 251.

²⁴ Ujváry Zoltán: *i. m.* 94.

²⁵ Mivel Kazinczy Ferenc fordítása már 1825-ben készen volt, a mesék egy része megjelent a *Muzáron* című folyóiratban. Vö. Gulyás Judit: „...úgy kívánhat helyt Muzáronban mint a 'Galeriákban a' Breughel ördögös és boszorkányos bohókodásai” *A Muzáron, Élet és Literatura meseközlesei és korabeli fogadtatásuk (1829–1833)*. = *Téremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. Szerk. Ekler Andrea–Mikos Éva–Vargyas Gábor. Bp. 2006. 497–547. Emellett a korszakban mindenképp számolni kell a ponyván megjelent szövegek kanonizációjával is – Mailáth mellett pl. Ipolyi Arnold esetében is.

²⁶ Johann Mailath: *Magyarische Sagen, Märchen und Erzählungen*. Paderborn 2013.

²⁷ Ujváry Zoltán: *i. m.* 92–103.

²⁸ Minden további esetben is, amikor egy-egy kézirat ismeretlenségét említem, az csupán annyit jelent, hogy az általam ellenőrzött helyeken (Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára (a továbbiakban MTAKK),

Az első, magyarul publikált népköltési gyűjtemény Erdélyi János²⁹ szerkesztésében jelent meg 1846 és 1848 között (*Népdalok és mondák I–III.*). A kötet anyaga a Tudós Társaság 1831-es és a Kisfaludy Társaság 1844-es gyűjtési felhívását követően beérkezett szövegekből állt össze. Erdélyi maga keveset gyűjtött,³⁰ az ő feladata sokkal inkább a felhívások és közlemények nyomán szerveződött gyűjtőhálózat irányítása,³¹ illetve a beküldött gyűjtemények rendezése és kötetté szerkesztése volt. A *Népdalok és mondák* kevés mesei szöveget tartalmazott, ezt ellensúlyozandó 1855-ben jelent meg a *Magyar népmesék* című mesegyűjtemény, szintén Erdélyi János szerkesztésében.³² A felhívásra összesen 176 gyűjtemény érkezett be Magyarországra minden részéből – a legkevesebb (öt személytől 115 szöveg) a Székelyföldről, miként azt Olosz Katalin az ezeket a gyűjteményeket vizsgáló tanulmányában megállapítja.³³ Erdélyi János folklorisztikai munkásságának feltárása szempontjából nagy jelentőségűek a 2014-es Irodalomtudományi Közleményekben (a továbbiakban ItK) megjelent tanulmányok, amelyek a kéziratokig visszamenve, számos új szempont bevonásával közelítenek Erdélyihez, gyűjtőihez és a beküldött szövegekhez.³⁴ Különösen fontos, a korai gyűjtések megértését, árnyalását nagyban segítő szempontokat emel be tanulmányában Csörsz Rumen István, amikor a közköltészet felől közelíti meg az Erdélyi Jánoshoz beküldött szövegeket és ezzel teljesen új megvilágításba helyezi Erdélyi szöveggondozói, szövegalakítói magatartását is.³⁵ Rámutat arra is, hogy az, ami a 19. század utolsó harmadától egészen a 21. század elejéig elítélendő szerkesztői módszernek számított (a kompillálás, több szöveg eggyé való összeillesztése), a gyűjtők közköltészeti hagyományokban való aktív részvételének velejárója is. 2005-ös írásában Gönczy Monika hoz kiváló példát arra, hogy mennyire eltérő elképzelések éltek egymás mellett arról, hogy hogyan és milyen szöveget lehet (vagy nem lehet) megjelentetni.³⁶ Küllös

Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK) Kézirattára, Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára (a továbbiakban NM EA), illetve releváns helyeken más magyarországi vagy erdélyi archívumokban), a katalógus használatával nem sikerült azokat megtalálni, illetve az általam ismert szakirodalomban sem hivatkozta senki. Amennyiben lehetőséget láttam arra, hogy valakinek tudomása lehet egy-egy anyag hollétéről, igyekeztem annak személyesen is utánajárni. Ennek eredményét minden helyen igyekeztem jelezni.

²⁹ Erdélyi János (Kiskapos, 1814 – Sárospatak, 1868) édesapja földműves. Sárospatakon tanult jogot, ügyvédként, tanárként működött; a Magyar Tudományos Akadémia rendes tagja és a Kisfaludy Társaság titkára volt.

³⁰ Vö. Küllös Imola: *Szikra? Fatörzs? Forrás? Adatok Erdélyi János néphagyomány-felfogásához és népköltészeti ismeretéhez.* Irodalomtörténeti Közlemények CXVIII(2014). 5. 601.

³¹ Fontos megjegyezni, hogy ahogy a 19. (majd a 20.) században általánosan bevett gyakorlat volt, a gyűjtéshez Erdélyi János is többek között diákok segítségét is felhasználta. 1855-ös kötetének előszavában is említi a „sárospataki tanuló ifjak”-at, akik segítségére vannak a munkában. Vö. Erdélyi János: *Magyar népmesék.* Pest 1855. o. n. [2.]

³² Ezt a kötetet Ipolyi Arnold is ismerteti. L. Ipolyi Arnold: *Magyar népmesék.* Kiadja Erdélyi János. Magyar Sajtó I(1855). 82. 1–3.

³³ Olosz Katalin: *A százötven éves Népdalok és mondák székelyföldi anyaga és gyűjtői.* Ethnographia CIX(1998). 1. 258–288.

³⁴ Az írások az ItK 2014/4. és 5. számában jelentek meg. Jelen tanulmány szempontjából a legrelevánsabbak: Csörsz Rumen István: *A Népdalok és mondák közköltészeti forrásai.* Irodalomtörténeti Közlemények CXVIII(2014). 5. 611–628; Gulyás Judit: *Erdélyi János meseértelmezéséről.* Irodalomtörténeti Közlemények CXVIII(2014). 5. 629–653; Küllös Imola: *i. m.*; Szilágyi Márton: *Erdélyi János és az irodalmi népiesség.* Irodalomtörténeti Közlemények CXVIII(2014). 4. 519–525.

³⁵ Vö. Csörsz Rumen István: *i. m.*

³⁶ Gönczy Monika: *Variációk egy témára: Erdélyi János: Népdalok és mondák I. – Kelecsényi József kéziratos gyűjteménye a Debreceni Egyetem kéziratárában.* = „Ét in Arcadia ego”. *A klasszikus magyar irodalmi örökség feltárása és értelmezése.* Szerk. Debreczeni Attila–Gönczy Monika. Debrecen 2005. 468–480. Kelecsényi Józsefnek, Erdélyi egyik gyűjtőjének esetén keresztül válik láthatóvá, hogy voltak olyan személyek is, akik nem értettek egyet Erdélyi János szöveggondozói gyakorlatával – mindamelllett, hogy elveik nagyjából azonosak voltak. Kelecsényi József a *Népdalok és*

Imola ItK-beli tanulmánya azt is bizonyítja, hogy Erdélyi János népköltészet-felfogása sokkal tágabb volt, mint amit hagyományosan róla vagy akár tágabban a 19. századi gyűjtők folklór-konceptiójáról gondolni szoktunk.³⁷ Gulyás Judit írása Erdélyi János mesével való kapcsolatát járja körül, s többek között arra is rámutat, hogy más szövegkiadási stratégiát érvényesített Erdélyi a verses és a prózai szövegek esetében.³⁸ Nagy előnye ennek a(z) egyébként hatalmas korpusznak, hogy nagy része megtalálható és kutatható a MTAKK-ban, s ez kiegészíthető, együtt olvasható az Erdélyi Tárból őrzött Erdélyi-levelezéssel, kiadott és kiadatlan naplóival, tanulmányaival, írásaival is. A *Népdalok és mondákból* népszerűsége ellenére sem készült új kiadás,³⁹ az első kiadás azonban a legtöbb könyvtárban hozzáférhető.

Ipolyi Arnold⁴⁰ a *Magyar Mythologia* (1854) írásához számos más forrás mellett a néphagyományt is felhasználta. Bár valamennyit maga is gyűjtött,⁴¹ alapvetően ő is, Erdélyihez hasonlóan inkább a gyűjtés irányítójaként működött. Gyűjtőhálózatában nemcsak egyszerű falusi emberek, de szinte valamennyi barátja (akik közt előfordult ügyvéd, lelkész, kispap, iskolamester, orvos és irodalomtörténész is) részt vett.⁴² A legrészletesebben Domokos Mariann kutatásainak köszönhetően Csaplár Benedek szerepét és mesegyűjtéseit ismerjük.⁴³ Ipolyi gyűjtéseinek egy részét 1914-ben Kálmány Lajos jelentette meg,⁴⁴ majd Benedek Katalin 2006-ban a Budapesten elérhető szövegkorpuszt⁴⁵ bocsátotta sajtó alá, bevezető tanulmánnyal látva azt el.⁴⁶ Kovács Ágnes 1989-es tanulmányában említi az 1950-es években a Nagyvárad

mondák első kötetének megjelenését követően nem küldött több szöveget Erdélyinek, helyette az első kötetbe kiegészítő lapokat kötöttet, amire saját maga gyűjtötte variánsokat, megjegyzéseket s más kiegészítéseket vezetett.

³⁷ Küllös Imola: *i. m.*

³⁸ Gulyás Judit: *i. m.*

³⁹ A Kisfaludy Társaságban Sebestyén Gyula tervezte 1912-ben az újrakiadását, de az első világháború kitérése meggátolta a terv megvalósulását.

⁴⁰ Ipolyi (Stummer) Arnold (Ipolykeszi, 1823 – Nagyvárad, 1886) elszegényedett középnemesi családból származott, apja főszolgabíró volt. Nagyszombaton bölcséletet, Bécsben teológiát végzett. Történész, művészettörténész, műgyűjtő, nagyváradai püspök, valóságos belső titkos tanácsos, a MTA igazgató tagja, a Kisfaludy Társaság tagja, a Magyar Történelmi Társaság igazgatója.

⁴¹ Domokos Mariann: *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Bp. 2015. 84.

⁴² Vö. Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*. Bp. 2001. 61; Benedek Katalin: *Identitáskonceptiók és a szakfolklorisztika kiépítése másfél száz évvel ezelőtt. A Magyar Mythologia keletkezéstörténete kortársi életutak, dokumentumok, levelezések, viták tükrében*. = *Folklor és történelem*. Szerk. Szemerényi Ágnes. Bp. 2007. 164–210; Domokos Mariann: *i. m.* 83–86.

⁴³ Domokos Mariann: *i. m.* 137–160.

⁴⁴ Ipolyi Arnold: *Népmesegyűjtőmánya*. Szerk. Kálmány Lajos. Bp. 1914. Korábban Abafi-Aigner Lajos is szeretne volna megjelentetni a gyűjtőményt (hozzá Csaplár Benedektől került a szöveganyag), de a Kisfaludy Társaságnak valami miatt mégsem felelt meg a sajtó alá rendezett kötet, és visszaadták a kéziratot. Vö. Kovács Ágnes: *Ipolyi Arnold népköltési gyűjtőmánya*. = *Ipolyi Arnold emlékkönyv*. Szerk. Cséfalvay Pál–Ugrin Emese. Bp. 1989. 61. Kálmány Lajos szerkesztésében a *Magyar Népköltési Gyűjtőmenny* XIII. kötetében 128 szöveg jelent meg.

⁴⁵ A kéziratok a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumának Kéziratgyűjtőmennyében található. Erről először és a legrészletesebben I. Kovács Ágnes: *Ipolyi Arnold folklórgyűjtőmánya a Néprajzi Múzeum kéziratgyűjtőmennyében*. Néprajzi Értesítő XXXVIII(1956). 223–260. Az Ipolyi-hagyaték szétszóródott. Ma legalább hat közgyűjtőmennyben találhatóak meg. Ehhez vö. Domokos Mariann: *i. m.* 53. 37. l. A hagyaték történetéről a legalaposabban vö. Lakatos-Balla Attila: *Ipolyi Arnold püspök hagyatéka Nagyváradon*. Nagyvárad 2012.

⁴⁶ Ipolyi Arnold: *A tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjtőmánya egész Magyarországról 1846–1858*. Szerk. Benedek Katalin. Bp. 2006; Benedek Katalin: *Ipolyi Arnold kéziratos mese-, hiedelem- és szokásgyűjtése*. = *A tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjtőmánya egész Magyarországról 1846–1858*. Szerk. Benedek Katalin. Bp. 2006. 7–28.

Tartományi Múzeumban található 15, Ipolyihoz tartozó folklóralkotást,⁴⁷ amelyek azonban – úgy tűnik – örökre eltűntek.⁴⁸

Kazinczy Gábort⁴⁹ hármaskapcsolat fűzte a mesékhez: egyrészt fordított meséket, tervezte a *Népek meséi* elnevezésű sorozat kiadását, amelynek célja lett volna a nem magyar népköltészetnek a magyar olvasóközönséggel való megismertetése.⁵⁰ Másrészt mások által összeállított gyűjteményeket szerkesztett,⁵¹ illetve az 1850-es, 1860-as években gyűjtőhálózata segítségével mesegyűjtéseket is végzett. A gyűjtőhálózat pontos összetételét nem ismerjük, a gyűjtők közül egyedül Beke József, vezledi református néptanítóról készült egy rövidebb tanulmány.⁵² Kazinczy Gábor 1864-ben bekövetkezett halála után a gyűjtemény a Kisfaludy Társaság kezébe került. Gyulai Pál ígéretet kapott arra, hogy Emich Gusztáv megjelenti a Borsod megyei palóc mesegyűjteményt – azonban végül a publikálásra nem tudni, miért, mégsem került sor.⁵³ Kazinczy kéziratos gyűjtései a MTAK Kézirattárában találhatóak, máig kiadatlanok, az alap kutatások elvégzését Domokos Mariann kezdte meg.⁵⁴

Merényi László⁵⁵ joghallgató korában kezdett népmesék gyűjtésébe. *Eredeti népmesék* (1861) című kötetének megjelenését a sajtó és a kortársak is örömmel fogadták: a nemzeti irodalom megteremtésének jegyében üdvözölték és a *Népdalok és mondák* folytatását látták benne.⁵⁶ A *Sajó völgyi eredeti népmesék* (1862), majd a *Dunamelléki eredeti népmesék* (1863–64) két-két kötetének megjelenésével párhuzamosan Merényi kérvényezte az Akadémiától erdélyi gyűjtőútjának támogatását.

⁴⁷ A kéziratosokat Ipolyi székének egy rejtett fiókjában találták meg. Vö. Kovács Ágnes: *Ipolyi Arnold népköltési gyűjteménye*. = *Ipolyi Arnold emlékkönyv*. Szerk. Cséfalvay Pál–Ugrin Emese. Bp. 1989. 55.

⁴⁸ A múzeum mai neve Kőrösvidéki Múzeum. Az egyetlen magyarul is publikáló személynek írtam levelet, amire azt a választ kaptam, hogy az adatnak nem sikerült a nyomára bukkannia. Ő azt valószínűsítette, hogy a történet a székről és benne a Galamb László muzeológus által talált meseszövegekről másodkézből származó információ lehetett, aminek szerinte kétes a valóságértéke. Más információk szerint a múzeum személyzete erősen kontraszelektált, és nincs olyan múzeumi dolgozó, aki egy kutatásban együttműködően lépne fel. A fent vázolt válasz komolyságát az is elbizonytalanítja, hogy a gyűjtemény hat éve össze van csomagolva, a kiköltözést még nem kezdték meg, de az anyagok azóta hozzáférhetetlenek.

⁴⁹ Kazinczy Gábor (Berettyó, 1818 – Bánfalva, 1864) édesapja országgyűlési képviselő. Ő Késmárkon, Eperjesen és Sárospatakon tanult. Irodalomszervezőként, műfordítóként, politikusként, költőként, publicistaként és országgyűlési képviselőként volt ismert; az MTA levelező tagja, illetve a Kisfaludy Társaság tagja volt.

⁵⁰ Domokos Mariann: *Mesemondók és mesegyűjtők a 19. században: Marosi Gergely és mesélői*. = *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. Szerk. Gulyás Judit. Bp. 2008. 280.

⁵¹ L. a korábban említett gyűjtemények közül *Gaal György magyar népmesegyűjteménye* (1857–60), illetve *Magyar regék, mondák és népmesék. Gróf Majláth János után Kazinczy Ferencz*. (1864)

⁵² Vö. Domokos Mariann: *i. m.* 292–301; Uő: *Kazinczy Gábor és Beke József mesegyűjteményei: kiadatlan mesék a 19. századból*. = *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. Szerk. Gulyás Judit. Bp. 2008. 279–307; Uő: *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Bp. 2015. 179–191.

⁵³ Vö. Domokos Mariann: *Szövegalkotási stratégiák a magyar népmesegyűjtés és -kiadás elméletében és gyakorlatában a 19. században (1848–1872)*. Doktori disszertáció. ELTE Bp. 2009. 99–100.

⁵⁴ Uo.; Uő: *Kazinczy Gábor és a mesék I. A Népek meséi című fordításgyűjteményről*. = *A meseszövs változatai. Mesemondók, mesegyűjtők és meséírók*. Szerk. Bálint Péter. Második, átszerkesztett kiadás. Debrecen 2007. 141–157; Uő: *Kazinczy Gábor és Beke József mesegyűjteményei: kiadatlan mesék a 19. századból*. = *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. Szerk. Gulyás Judit. Bp. 2008. 279–307; Uő: *Mesemondók és mesegyűjtők a 19. században: Marosi Gergely és mesélői*. = *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklórról*. Szerk. Gulyás Judit. Bp. 2008. 242–278; Uő: *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Bp. 2015. 161–191.

⁵⁵ Merényi László (Pomáz, 1837 – Budapest, 1907) édesapja gazdatiszt. Ő Pesten jogot tanult, de tanulmányait félbehagyva meséket gyűjtött, majd íróként és hivatalnokként dolgozott.

⁵⁶ Vö. Domokos Mariann: *A mesegyűjtő Merényi László. Történeti források akadémiai kiküldetéséről*. = *Folklór és történelem*. Szerk. Szemerényi Ágnes. Bp. 2007. 140–145.

Ez volt az első fizetett (és így hivatalos) népmese gyűjtő akadémiai kiküldetés, s nagy várakozás kísérte a sajtóban és a kortársak körében is. Azonban a gyűjtés sikertelenül zárult, és megszilárdult az a közvélekedés, hogy meséi nem autentikus formában kerültek lejegyzésre, s így a gyűjtők elfordultak tőle, személye marginalizálódott.⁵⁷ Ez alapozta meg későbbi folklorisztikai megítélését is – Domokos Mariann előtt egyetlen folklorista sem tartotta kutatásra érdemesnek személyét vagy gyűjtéseit. Gyűjtésének kéziratai ismeretlen helyen lappanganak, megjelent gyűjteményei(nek első és egyetlen⁵⁸ kiadásai) a nagyobb könyvtárakban elérhetőek.

Arany László⁵⁹ 1862-ben, 18 évesen jelentette meg *Eredeti népmesék* című munkáját. Bár a gyűjteményt mint az első klasszikus népmese gyűjteményt tartotta számon a folklorisztika, újabb teljes kiadása soha nem készült el.⁶⁰ Kritikai kiadását már Kovács Ágnes is tervezte, az anyag feldolgozását megkezdte, azonban nem tudta befejezni. A kritikai kiadás előkészítésébe 2008-ban fogott bele Domokos Mariann, Gulyás Judit és Hermann Zoltán.⁶¹ Ebben – a hagyományos kritikai kiadások elképzelésével szemben – Arany László szövegalkotási gyakorlatát kívánták megmutatni, mivel a közreadók rendelkezésére áll az első lejegyzés, az ebben található javítások és a megjelent kötet is. Ennek elkészülte után árnyaltabban tudunk majd a 19. századi gyűjtési-szövegkiadáói gyakorlatokra tekinteni – s remélhetőleg újabb, hasonló kiadások után a 19. századi szövegkezelési gyakorlatok összehasonlíthatóvá is válnak. Az *Eredeti népmesék* szövegeit Arany Juliska, Arany László és az édesanyjuk jegyezte le, feltehetően emlékezetből, így azok elsősorban Nagyszalontával vagy Nagykőrössel hozhatók összefüggésbe. A mesekéziratok a MTAK Kézirattárában találhatóak. Arany László mesekonceptiójával Domokos Mariann foglalkozott,⁶² egyetlen mese három, a családhoz köthető változatának összehasonlítását pedig Gulyás Judit végezte el.⁶³

Kriza János⁶⁴ már 1842-ben kibocsátotta első gyűjtési felhívását, azonban *Vadrózsák* című székely népköltési gyűjteménye csak 1863-ban tudott megjelenni. Kriza maga feltehetően nem gyűjtött sokat, de egyedül szervezte levelezés útján nagy kiterjedésű gyűjtőhálózatát. Gyűjtői nagyrészt unitárius lelkészek és tanítók közül kerültek ki, így a *Vadrózsákban* is elsősorban Székelyföld unitárius falvaiból található a gyűjtött szöveganyag. Bár a gyűjtött anyagban kiemelt helyen szerepelt a mese, ennek legnagyobb része máig kiadatlan. A *Vadrózsák* mint az egyik legkanonikusabb népköltési gyűjtemény számos alkalommal jelent meg újra,⁶⁵ ezek né-

⁵⁷ Merényi László mesegyűjtőként való megítélésének változásáról vö. uo.; Uő: *Szövegalkotási stratégiák a magyar népmese gyűjtés és -kiadás elméletében és gyakorlatában a 19. században (1848–1872)*. Doktori disszertáció. ELTE Bp. 2009. 107–124.

⁵⁸ A *Sajó-völgyi népmesék* 2002-ben Pozsonyban újra megjelent gyerekkönyvként, azonban a kiadás jellege miatt ezzel itt nem foglalkozom.

⁵⁹ Arany László (Nagyszalonta, 1844 – Budapest, 1898) Budapesten jogot végzett, a Magyar Földhitelintézet titkáráként, majd igazgatójaként dolgozott. A MTA levelező tagja, a Kisfaludy Társaság tagja.

⁶⁰ A kötetnek csak gyermekkönyvkiadásai jelentek meg.

⁶¹ Vö. Domokos Mariann–Gulyás Judit: *Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László Eredeti népmesék című művének kritikai kiadásáról*. Ethno-Lore XXVI(2009). 3–77.

⁶² Domokos Mariann: *Közelítések Arany László népmeseszöveg-konceptiójához*. = *Folklor és nyelv*. Szerk. Szemerényi Ágnes. Bp. 2010. 297–312.

⁶³ Gulyás Judit: *Szövegalkotási eljárások a népmese kiadás során. A „Rózsa elfelejti Ibolyát” mesetípus nagyszalontai kéziratok és kiadott variánsai*. = *Folklor és nyelv*. Szerk. Szemerényi Ágnes. Bp. 2010. 313–334.

⁶⁴ Kriza János (Nagyajta, 1811 – Kolozsvár, 1875) édesapja unitárius lelkész. Torockón, Székelykeresztúron, Kolozsvárott, majd Berlinben tanult. 1861-től unitárius püspök.

⁶⁵ Időrendben: a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* (a továbbiakban: *MNGy*) XI–XII. kötete (1911) Sebastyén Gyula szerkesztésében közli a *Vadrózsák*at kritikáinak nevezett kiadásban (lényegében szinte változtatás nélkül). 1943-ban két külön kiadásban Viski Károly illetve Gunda Béla szerkesztésében is megjelent, 1956-ban *Székely Népköltési*

melyike kritikai kiadásnak is nevezte magát, azonban valódi kritikai kiadása nem készült még el. A kritikai kiadáshoz nagyon közel álló kötetben jelent meg 2013-ban, Olosz Katalin munkájának eredményeképpen a *Vadrózsák* publikálatlan anyagának az a fele, amely a meséken és mondákon kívüli gyűjtéseket tartalmazta.⁶⁶ A kéziratok a MTAK Kézirattárában, a Magyar Unitárius Egyház Kolozsvári Gyűjtőlevéltárában (a továbbiakban MUEKvGyLt) és a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archívumában találhatóak.

Gyulai Pál⁶⁷ feltehetően már az 1840-es években végzett önálló népköltészeti gyűjtéseket, de nevét – elsősorban Domokos Mariann kutatásai óta – sokkal inkább az 1858–62 között, kolozsvári református kollégiumi tanárként tanítványaival gyűjtött-gyűjtetett népköltészeti, elsősorban mesegyűjteményhez kapcsoljuk hozzá. A diákgyűjtők azonosítását és Gyulai Pálnak a 19. századi folklórgyűjtés történetében betöltött szerepének feltárását Domokos Mariann kezdte meg alapvető és adatgazdag kutatásaival.⁶⁸ A gyűjtések soha nem jelentek meg, a kéziratok a MTAK Kézirattárában találhatóak.

Szabó Sámuel⁶⁹ neve kevésbé ismert a korábban említett gyűjtőknél, mivel gyűjtéseinek kritikai kiadása csupán 2009-ben jelent meg Olosz Katalin gondozásában.⁷⁰ Szabó Sámuel az 1860-as években egy, a Kriza *Vadrózsái*hoz mérhető gyűjteményt hozott létre marosvásárhelyi diákgyűjtői segítségével. Később, Kolozsvárra kerülve két tanévben gyűjtetett a diákokkal iskolai feladatként népmeséket. A kéziratok diáklap példányai, amelyekben a gyűjtött szövegeket közreadták, a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtár Bolyai-állományában, a kolozsvári kéziratok a kolozsvári Akadémiai Könyvtárban találhatóak.

A 19. század második felében gyűjtött Pap Gyula,⁷¹ akinek *Palócz népköltemények* (1865) című munkája szintén tartalmaz hat mesei szöveget. Mivel eddig senki sem foglalkozott vele vagy gyűjteményével, s kötetének is első megjelenése volt az utolsó is egyben,⁷² így gyűjtéseiről szinte semmit sem tudunk. Kötetének bevezetőjéből annyit derül ki, hogy előfizetési felhívás útján sikerült

Gyűjtemény (a továbbiakban SzNGy.) címmel Kovács Ágnes és Gergely Pál szerkesztésében (a Sebestyén szerkesztette kötethez hasonlóan levelekkel, dokumentumokkal kiegészítve), majd 1973-ban, 1975-ben és 2002-ben Faragó József jelentette meg a Kriterionnál. 1987-ben az Akadémiai Kiadó adta ki reprint kiadását Kriza Ildikó szerkesztésében. 2011-ben Sepsiszentgyörgyön jelent meg a *Vadrózsák* újabb reprint kiadása. Ezek mellett három ifjúsági kiadása is napvilágot látott (csak azokat figyelembe véve, amelyeket folklórkutató rendezett sajtó alá). *Az apám lakodalma* 1957-ben Faragó József, *Az álomlátó fiú* 1960-ban Kovács Ágnes és a több műfajból válogató *A csókalányok* 1972-ben Kriza Ildikó gondozásában jelent meg.

⁶⁶ Kriza János: *Vadrózsák. Erdélyi néphagyományok*. Második kötet. Szerk. Olosz Katalin. Kvár 2013.

⁶⁷ Gyulai Pál (Kolozsvár, 1826 – Budapest, 1909) apja az erdélyi királyi kormányzsal számvevői osztályán szolgált. Kolozsvárott, a református kollégiumban tanult. Részt vett a forradalomban, már az 1840-es évektől számos lap munkatársaként dolgozott. 1855 és 1856 között külföldi tanulmányúton vett részt gróf Nádasy Tamással. 1858 és 1862 között a kolozsvári református kollégium tanáraként, majd Pestre költözve a Szépirodalmi Szemle, majd a Budapesti Szemle szerkesztőjeként dolgozott. 1879-től a Kisfaludy Társaság elnöke, 1876-tól a budapesti egyetem tanára lett.

⁶⁸ Vö. Domokos Mariann: *Mese és filológia. Fejezetek a magyar népmeseszövegek gyűjtésének és kiadásának 19. századi történetéből*. Bp. 2015. 221–264, 376–382.

⁶⁹ Szabó Sámuel (Szekélyföldvár, 1829 – Kolozsvár, 1905) édesapja gazdatiszt volt. Nagyenyeden, majd Pesten, Heidelbergben, Göttingenben és Párizsban tanult vegytant, ásványtant és növénytant. Hazatérve előbb 10 évig Marosvásárhelyen, majd nyugdíjazásáig Kolozsvárott volt a református kollégium (kezdetben természettan, majd a kolozsvári egyetem magyar nyelv és irodalom szakának elvégzése után magyar) tanára.

⁷⁰ Szabó Sámuel: *Erdélyi néphagyományok 1863–1884*. Szerk. Olosz Katalin. Bp.–Mvh. 2009.

⁷¹ Pap Gyula (Felsőpálfalva, 1843 – Salgótarján, 1931) édesapja földbirtokos nemes volt. Ő Losoncon, Selmecbányán és Sárospatakon tanult, hol nagy hatással volt rá Erdélyi János. Ügyvédként dolgozott, népmeséket és népdalokat gyűjtött, költőként is ismert volt.

⁷² A kötet az OSZK-ban és nagyobb könyvtárakban megtalálható.

gyűjtéseit megjelentetni, s ehhez Erdélyi János is segítséget nyújtott neki.⁷³ A Nógrád megyei Salgó vidéken gyűjtött, feltehetően a kiadást megelőző években. Kéziratai ismeretlen helyen lappanganak.

A 19. századi népköltési gyűjtemények sorát az Arany László és Gyulai Pál szerkesztésében 1872-ben meginduló *Magyar Népköltési Gyűjtemény* sorozatának első három darabja, Kálmány Lajos kétkötetes munkája (*Koszorúk az Alföld vad virágaiból* I–II., 1877–1878), valamint Benedek Elek mesekötetei (*Székelly tündérország*, 1885, *Székelly mesemondó*, 1888, *Magyar mese- és mondavilág* I–V., 1894–96.)⁷⁴ zárják. A *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első kötete az *Elegyes gyűjtések Magyarország és Erdély különböző részeiből* (1872) címmel jelent meg.⁷⁵ Második kötete (*Csongrád megyei gyűjtés*, 1872) Török Károly által gyűjtött népköltési szövegeket,⁷⁶ még a harmadik kötet (*Székellyföldi gyűjtés*, 1882) Kriza János, Orbán Balázs, Benedek Elek és Sebesi Jób gyűjtéseit tartalmazta. Ezek a kötetek azonban már egy új korszak, az intézményesülő folklorzisztika időszakát is jelzik. Emiatt az ekkor megjelent köteteket a továbbiakban csak felsorolásszerűen említem.

1874 és 1876 között zajlott az az országos, levelezőhálózat segítségével működtetett gyűjtés, amit Abafi Lajos nevében tart számon a folklorzisztika. A gyűjtés⁷⁷ történetéről Pogány Péter közölt alapos tanulmányt,⁷⁸ amelyben többek között azt is tudatta, hogy a gyűjtések kiadásra előkészített tisztázata és a beküldött szövegek is megtalálhatók az archívumokban.⁷⁹ Ennek ellenére máig nem jelent meg róla sem újabb írás, sem a gyűjtés nem került kiadásra.

Szintén az 1870-es években végzett gyűjtéseket egy Balás Gyula nevű személy, akiről azon kívül szinte semmit sem tudunk, hogy gyűjtéseit⁸⁰ a Kisfaludy Társaságnak küldte be Mezőkovácsházáról, ami 1988-ban egy helyi kiadványban napvilágot is látott.⁸¹

Palóc meséket közölt Istvánffy Gyula⁸² és Pintér Sándor.⁸³ Előbbi gyűjteménye Liptószentmiklóson jelent meg 1890-ben (*Palóc mesék a fonóból*), míg Pintér Sándor Losoncon adta ki munkáját 1891-ben *Népmesékről XIII eredeti palócmesével* címmel.⁸⁴ Istvánffy Gyula kötetének bővített változata

⁷³ Pap Gyula: *Palóc népköltemények*. Sárospatak 1865. XXII.

⁷⁴ Benedek Elek gyűjteménye számos válogatott és reprint kiadásban látott napvilágot, azonban kritikai kiadása nem jelent meg, amiben szerepe lehet annak is, hogy folklorzisztikai jellegű kéziratai lappanganak. (A mesegyűjtések kapcsán az információt köszönöm Benedek Katalinnak és Püski Anikónak, a PIM munkatársának, a „Hol volt, hol nem volt...” címmel 2009-ben létrehozott Benedek Elek- emlékkiállítás kurátorának.)

⁷⁵ Ennek keletkezéstörténete és gyűjtői kapcsán vö. Domokos Mariann: *i. m.* 265–343.

⁷⁶ Török Károly kéziratához (amelyek egyelőre lappanganak) elsődleges kiindulásnak vö. uo. 335–336.

⁷⁷ Feltehető például, hogy a gyűjtőknek (akiknek a számát Pogány Péter 61-ben állapítja meg) is voltak saját, beszervezett gyűjtőik. Vö. Pogány Péter: *Színhagyomány mentésünk elfelejtett korszaka és szervezője. (Megkerült Abafi – Kálmány sajtórakész népköltési gyűjteménye)*. Ethnographia LXV(1954). 548. 17. jegyzet

⁷⁸ Pogány Péter: *i. m.*

⁷⁹ A tisztázata a MTAKK-ban, a beküldött szövegek a Néprajzi Múzeum EA-ában vannak.

⁸⁰ A kéziratos anyag és a kiadvány 52 mesét, 19 gyermekjátékot és 33 találós verset, mondókát tartalmaz. A kézirattárban őrzik a gyűjtemény eredeti borítóját is, ami valamivel több szöveg meglétét demonstrálja. L. Balogh György: *Balás Gyula mezőkovácsházi meséi*. = „...Az ürgeháti szalmakazlakon innen a hosszú-kovács házi szénaboglyán pedig túl...” (Szemelvények Mezőkovácsháza néprajzából). Szerk. Uő. Mezőkovácsháza 1988. 1.

⁸¹ A kiadvány lokális jellege ellenére fontos munka, mivel visszamegy az MTAKK-ban található kéziratokig, és azokat (elvileg) átírás nélkül közli. Vö. Balogh György (szerk.): „...Az ürgeháti szalmakazlakon innen a hosszú-kovács házi szénaboglyán pedig túl...” (Szemelvények Mezőkovácsháza néprajzából). Mezőkovácsháza 1988.

⁸² Istvánffy Gyula (Miskolc, 1863 – Miskolc, 1921) tanár, költő. Miskolcon, Egerben és Budapesten tanult. Liptószentmiklóson tanárként dolgozott. Tagja volt az alakuló Néprajzi Társaságnak, és indulásától publikált az Ethnographiában.

⁸³ Pintér Sándor (Etes, 1841 – Szécsény, 1915) régész, jogász, néprajzi író. Budapesten jogi tanulmányokat folytatott, Szécsényben ügyvédként működött. Az Országos Régészeti Társulat, a Magyar Néprajzi Társaság, a Magyar Természettudományos Társulat és a Magyar Történeti Társulat alapító tagja volt.

⁸⁴ Pintér Sándor 1891-es kötete megtalálható az OSZK-ban. Gyűjtéseinek kéziratjai azonban nagy valószínűséggel megsemmisültek. Hagyatékáról a legrészletesebben vö. Galcsik Zsolt: Bevezető. = Pintér Sándor: *A népmesékről. XIII*

1912-re lett készen, azonban csak 1963-ban jelent meg Bodgál Ferenc gondozásában.⁸⁵ Utoljára Tihanyi Anna foglalkozott Istvánffy Gyulával. Dolgozatában precízen áttekintette Istvánffy valamennyi kéziratban meglévő munkáját, összevetette a megjelent szövegekkel, így Istvánffy esetében Tihanyi Anna dolgozata alapján pontosan behatárolható, hogy mely szövegeknek van meg kézírata, ezek hogyan viszonyulnak a megjelent munkáihoz, mely szövegek nem jelentek meg sohasem, illetve látható az is, hogy Bodgál Ferenc hogyan jelentette meg a szövegeket az 1960-as években. A meg nem jelent szövegeket szintén közölte tanulmánya mellékleteként.⁸⁶ Pintér Sándornak és munkásságának Szécsényben akadt kutatója és kiadója. Galcsik Zsolt, a Nógrád megyei Levéltár levéltárosa készítette el többek között Pintér Sándor mesekötetének kiváló reprintjét a helyi Honismereti Alapítvány kiadásában.⁸⁷ Szomorú tény, hogy ez a reprint (amely nevesebb kiadók reprintjeinél sokkal nagyobb odafigyeléssel, szakértelemmel és lelkesedéssel készült) nem található meg egyetlen néprajzos könyvtárban sem, és általában hiányzik a folklorisztikai köztudatból.

Dékány Rafael⁸⁸ 1880-as évekre datálható alföldi mesegyűjtésének⁸⁹ csupán 2004-ben jelent meg egy furcsa ifjúsági kiadásban.⁹⁰ 2010-ben egy újabb, gyerekeknek készült válogatáskötet követte ezt a kiadást.⁹¹

eredeti palócmesével. Szerk. Galcsik Zsolt. Szécsény 1999. V–VI.

⁸⁵ Istvánffy Gyula: *Palóc népköltési gyűjtemény.* Szerk. Bodgál Ferenc. Miskolc 1963. Ennek a nyomdakész kézirata a Néprajzi Múzeum EA-ában található.

⁸⁶ L. Tihanyi Anna: „Magam gyűjtöttem, a magam költségén éveken keresztül s szeretném most már másoknak is hozzáférhetővé tenni.” *Istvánffy Gyula Palóc népköltési gyűjteményének és kiadásának eddig ismeretlen részleteiről = Vetésforgó.* II. Szerk. Bárány Dániel. Bp. 2017. [megjelenés alatt] A Miskolcon található Istvánffy-iratokkal kapcsolatos információkat ezúton is köszönöm Bodnár Mónikának, a miskolci Herman Ottó Múzeum muzeológusának. Istvánffy Gyula kötetének 1890-es kiadása a nagyobb könyvtárakban sincs meg, Budapesten egyedül a Néprajzi Múzeum könyvtárában érhető el.

⁸⁷ Pintér Sándor: *A népmesékről. XIII eredeti palócmesével.* (Hasonmás) Szerk. Galcsik Zsolt. Szécsény 1999.

⁸⁸ Dékány Ráfael (Kecskemét, 1828 – Budapest, 1895) édesapja gazdálkodó nemes. Kecskeméten, majd Budán tanult, a szabadságharc leverését követően Pesten és Bécsben orvosi tanulmányokat folytatott. Kecskeméten, Besztercebányán, Pozsonyban, majd Budapesten tanár. Felelős szerkesztője volt a Kecskeméti Lapoknak.

⁸⁹ A kéziratok a Néprajzi Múzeum EA-ában találhatók.

⁹⁰ Dékány Ráfael: *A pityke és a kökény. Dékány Ráfael válogatott népmeséi az 1880-as évek második feléből.* Szerk. Kriston Vízi József. Bp. 2004. A kiadványt Kriston Vízi József rendezte sajtó alá. A kötethez illesztett tanulmány igénytelenségét és különös naivitását csupán egyetlen példával illusztrálnám. A sajtó alá rendező azt írja, hogy: „A budapesti Néprajzi Múzeum leltárába Kovács Ágnes 1951 februárjában vette a 33 mesét [...] Az alapos néprajzkutató még azt is odairta megjegyzésül, hogy az Sebestyén Gyula (1864–1946) irodalomtörténész, a népköltészet nagy hírű kutatójának hagyatékából való, amely az 1836 és 1952 között működött Kisfaludy Társaság népköltési gyűjteményébe tartozó, nagyrészt kiadatlan anyagot tartalmaz. Az talán már sohasem derül ki, miként és mikor került mindez Sebestyén Gyulához, de hogy végül is szerencsés véget ért ennek útja, s a legmegfelelőbb helyre (azaz a Néprajzi Múzeumba) érkezett, végső soron ez a legfontosabb.” (Kriston Vízi József: Utószó. = *A pityke és a kökény. Dékány Ráfael válogatott népmeséi az 1880-as évek második feléből.* Szerk. Kriston Vízi József. Bp. 2004. 210.) Ehhez annyit tennék hozzá, hogy az egyébként a nevét a kéziratokon egységesen Dékány Ráfaelnek író gyűjtő (vö. a tárgyalt kötet következtelen helyesírást és az autográf kéziratokat: pl. NM EA 2279. Dékány Ráfael: Vegyes népköltési gyűjtés, főleg népmesék; MTAKK Ms. 774/26–27. Dékány Ráfael levelei Szinyei Józsefnek. (1885. júl. 20, 1892. máj. 9.)) hagyatékát elsőként – ha a kézírásnak hinni lehet – nem Kovács Ágnes leltározta, tehát a megjegyzés (melynek odajegyzése az archívumi dolgozók számára alapkövetelmény) sem tőle származik. Az ő kézírásával származó adat 1955-ből való. (Vö. a NM EA 2279-es szövegek adattári fedőlapját. Itt köszönöm meg Kovács Evelinnek, a NM EA munkatársának, hogy ő is ellenőrizte a kézírásokat.) Másfelől, bár valóban egészen pontosan nem fogjuk tudni kideríteni, hogy miként került Sebestyénhez éppen ez a kéziratköteg, de mindez mégsem annyira nem nagy misztérium: a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* szerkesztőjeként, a Kisfaludy Társaság tagjaként (a Magyar Néprajzi Társaság tagjaként, tikáraként, elnökeként) kikölcsönözhetett, illetve magánál tarthatott olyan népköltési gyűjteményeket, amelyekkel valamilyen (akár pontosan nem is körvonalazott) terve volt. Így jártak el a korábbi MNGY-szerkesztők is. S ahogy náluk sem, Sebestyén Gyulanál sem volt feltehetően teljes körű a Kisfaludy Társaság számára a kéziratok visszaszolgáltatása.

⁹¹ Dékány Ráfael: *A furfangos komák történeti és más mesék. Dékány Ráfael gyűjtéséből.* Szerk. Kriston Vízi József. Kecskemét 2010.

A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság 1896–1897-ben két népköltési gyűjtő-pályázatot hirdetett meg.⁹² Az első pályázat kéziratai elkallódtak, a második pályázatra négy pályamunka (Ősz Jánosé, Kóbori János és Vajda Ferenc közös munkája, Kolumbán Istváné és Borbély Sándoré) érkezett be,⁹³ azonban a beküldött szövegek csak évtizedekkel később jelenhettek meg.⁹⁴ Ősz János⁹⁵ pályamunkáját maga adta ki 1941-ben *A csudatáska* címmel.⁹⁶ Ősz János, Kolumbán István,⁹⁷ Kóbori János⁹⁸ és Vajda Ferenc⁹⁹ pályamunkáiból Berde Mária készített válogatásokat.¹⁰⁰ Kóbori János és Vajda Ferenc mesegyűjtéséből Faragó József közölt válogatást *A szegény ember vására* címmel 1955-ben.¹⁰¹ Kolumbán István mesegyűjtéseit Olosz Katalin jelentette meg 1972-ben (*A kecskés ember*).¹⁰² Ezek közül egyedül Kolumbán István gyűjteménye jelent meg csaknem teljes egészében, kielégítő, tudományos apparátussal. Ősz János gyűjtéseit Kőnczei Ádám tervezte kritikai kiadásban megjeleníteni,¹⁰³ az általa is-

⁹² A teljes bekezdést vö. Olosz Katalin: *A Kemény Zsigmond Társaság pályázatai és a Kolumbán-gyűjtemény. = A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék.* Szerk. Olosz Katalin. Bukarest 1972. 5–44; Uő: *A marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaság népköltészeti tevékenysége. = Kriza János és a kortársi eszméaramlatok.* Szerk. Kriza Ildikó. Bp. 1982. 151–163.

⁹³ Ezek közül Kolumbán István kézírata (név nélkül) a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban található.

⁹⁴ Borbély Sándor, váci süketnéma-intézeti igazgató gyűjteménye (amely feltehetően szülőföldje, Aranyosszék népköltéséből hozott darabokat) elkallódott. Már 1928-ban is csak három gyűjteményt tartottak számon a Kemény Zsigmond Társaság irattárában. (Vö. Olosz Katalin: *A Kemény Zsigmond Társaság pályázatai és a Kolumbán-gyűjtemény. = A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék.* Szerk. Olosz Katalin. Bukarest 1972. 17.)

⁹⁵ Ősz János (Királyfalva, 1863 – Marosvásárhely, 1941) tanító, népmesegyűjtő. A tanítóképzőt a nagyenyedi Bethlen-kollégiumban végezte, 1894-től Kibédén tanított, itt kezdte meg a népmesegyűjtést is. 1901–1933-ig Pöcsfalván volt tanító. Gyűjtött a Küküllő mentén is, publikált a Magyar Nyelvőrben és az Ethnographiában.

⁹⁶ Vö. Ősz János: *A csudatáska. Eredeti székely népmesék.* Szerk. Kovács László. Kvár 1941. Ősz János meséinek egy része korábban is napvilágot látott, vö. Uő: *Marossszéki székely népmesék.* Bp. é.n.; Uő: *Marossszéki székely népmesék* II. Bp. 1917.

⁹⁷ Kolumbán István (Olasztelek, 1874 – Budapest, 1963) édesapja földműves. Ő a székelyudvarhelyi református kollégiumban, majd Nagyenyeden tanult. Székelyudvarhelyen, majd Budapesten működött tanítóként.

⁹⁸ Kóbori János (Szentlászló, 1862 – Marosvásárhely, 1933) tanár, lelkész. Tanulmányait Marosvásárhelyen a református kollégiumban, majd a teológián folytatta.

⁹⁹ Vajda Ferenc (Farcád, 1865 – Székelyudvarhely, 1938) történétíró, egyházi író, lelkész. Székelyudvarhelyen a református kollégiumban tanult, a teológiát Nagyenyeden, Berlinben és Bonnban végezte. Székelyudvarhelyen lelkész.

¹⁰⁰ *Fótonfőt király. Eredeti székely népmesék.* Szerk. Berde Mária. Brassó 1937; *A gyémánt emberke. Székely népmesék.* Szerk. Berde Mária. Oradea 1938; *Az árva királyfi. Eredeti székely népmesék.* Szerk. Berde Mária. Bp. 1941.

¹⁰¹ A fent említett kötet a gyűjtők neve nélkül jelent meg 1955-ben, mivel akkor még nem volt ismert a pályázók személye. Az újsághírt, amelyben megnevezték a pályázókat, 1967-ben találta csak meg Zsigmond Irma egyetemi hallgató, s Faragó József hozta nyilvánosságra ugyanabban az évben. A kiegészítő adatokat, amelyekre felhívta a figyelmemet, itt is köszönöm Olosz Katalinnak.

¹⁰² A kézirat (a gyűjtő személyének megnevezése nélkül) a marosvásárhelyi Teleki–Bolyai Könyvtárban található (*Székely Népmesék és Mondák Gyűjteménye*).

¹⁰³ Kőnczei Ádám tervét nem tudta kivitelezni, azonban összegyűjtött adatai, kritikai kiadásra előkészített Ősz János-meseszövegei jó kiindulási alapul szolgálhatnak egy mai tudományos kiadásához. Kőnczei Ádám felvette a kapcsolatot az Ősz-rokonokkal is, és számos Ősz-levelet is összegyűjtött. Emellett az eredeti kéziratokat is felkutatta és lemásolta. Kőnczei Ádám az Ősz-gyűjtésre vonatkozó adatait I. Kántor Emese: *Ősz János élete és munkássága Kőnczei Ádám hagyatéka alapján.* (Konferencia-előadás. Kézirat Kőnczei Csilla és Kántor Emese tulajdonában, Kvár, Mvh. 2009.) A Kőnczei-hagyaték kutatható, Kőnczei Csilla birtokában van, Kolozsvárott. Ősz Jánosra vonatkozóan vö. Beke Ödön: *Egy falusi tanító élettörténetéhez. – Ősz János népmesegyűjtésének sorsa.* Erdélyi Helikon XV(1942). 200–207; Kőnczei Ádám: *Ősz János népköltészeti hagyatéka.* Utunk XXII(1967). 8. 2; Uő: *Egy elrajzolt pályakép (Ősz János).* Igaz Szó XVI(1968). 2. 271–275; Faragó József: *A szegény ember vására. Székely népmesék.* Szerk. Faragó József. Buk. 1955; Uő: *A mesegyűjtő Ősz János.* Igaz Szó XV(1967). 8. 215–223; Uő: *A mesegyűjtő Ősz János. = Az élet vize. Kisküküllő-völgyi népmesék.* Szerk. Faragó József. Buk. 1969. 153–161; Szemerkenyi Ágnes: *Ősz János.* Népi Kultúra – Népi Társadalom V–VI(1971). 171–182.

mert kéziratok jelenleg lappanganak.¹⁰⁴ Csakúgy, mint Kóbori János és Vajda Ferenc kéziratai, amelyeknek lelőhelyét szintén nem ismerjük.

Kálmány Lajos¹⁰⁵ az Alföld számos településén szolgált papként,¹⁰⁶ így állt össze hatalmas népköltészeti gyűjteménye, amelyből 1877-től kezdve saját szerkesztésében, saját pénzén jelentetett meg köteteket. Gyűjtőtársak nélkül dolgozott, de a gyűjtés megkezdésében és a *Koszorúk az Alföld vadvirágaiból* című kötetek összeállításában Abafi-Aigner Lajos volt a segítségére. A fennmaradt leírások és a visszaemlékezések szerint is nagyon otthonosan mozgott terepen, sok időt töltött egy-egy helyen, visszajárt, s így figyelt fel a mesemondó egyéniségekre is – esetében elsősorban Borbély Mihályra,¹⁰⁷ illetve a maga számára fogalmazta meg azt a modern gyűjtési irányt, miszerint „a folklorista ne válogasson, ne a maga ízlésével helyettesítse a folklór alakulástörvényeit”.¹⁰⁸ Hagyatéka, benne rengeteg kiadatlan gyűjtéssel a Néprajzi Múzeum EA-ában található.¹⁰⁹ Ennek egy részét az 1950-es években publikálta Dégh Linda és Ortutay Gyula, majd 2015-ben jelent meg Raffai Judit és Forrai Ibolya szerkesztésében az *Alföldi gyűjtés*.¹¹⁰

Benedek Elek népköltészeti gyűjtéseiről lényegében semmi bizonyosat sem tudunk.¹¹¹ Ismert, hogy a szövegeket maga mesélte újra, hogy magát a nép fiaként határozva meg, természetesnek érezte a mesék újramondását, balladák írását.¹¹² Gyűjtött népköltési szövegek elenyésző számban maradtak utána,¹¹³ meseköteteinek számos új, gyermekeknek készített kiadása létezik.¹¹⁴

¹⁰⁴ Egyetlen kézirat került elő a közelmúltban a MUEKvGyLt-ből (Ősz János: *Eredeti széky mesék*, jelzet nélkül; jelenleg a fiókban), illetve két kéziratot anyagról tudunk a Néprajzi Múzeum Etnológiai Archivumában. Ez utóbbiak közül csupán az egyik tartalmaz meséket is. (Vö. NM EA 1405. Ősz János: *Népballadák és románcok*, NM EA 7797. Ősz János: *Vegyes néprajzi gyűjtés, Kibéd, 1900–1903*.)

¹⁰⁵ Kálmány Lajos (Szeged, 1852 – Szeged, 1919) szegedi tímárcsaládból származott, középfokú tanulmányait a szegedi piarista gimnáziumban végezte, teológiai tanulmányait Temesvárott folytatta. 1875 júliusában szentelték pappá, Csanád, Arad, Temes és Torontál vármegye több településén szolgált 1910-es nyugdíjazásáig. Ez alatt az idő alatt folyamatosan gyűjtött.

¹⁰⁶ Ennek részletes és napra pontos jegyzékét I. Raffai Judit: *Kálmány Lajos*. = Kálmány Lajos: *Alföldi gyűjtés*. Szerk. Forrai Ibolya–Raffai Judit. Bp. 2015. 502.

¹⁰⁷ Vö. pl. Ortutay Gyula: *Kálmány Lajos és a modern néprajzi gyűjtés*. Szellem és Élet IV(1941). 4. 192–202. Online: http://epa.oszk.hu/01300/01354/00016/pdf/1941_4_192-202.pdf Utolsó megtekintés: 2016. jún. 1.; Raffai Judit: *i. m.* 504–506.

¹⁰⁸ Voigt Vilmos: *A magyarországi folklorisztikai textológia eredményei és feladatai*. Hungarológiai Közlemények XII(1980). 42–43. 33. Online: http://epa.oszk.hu/02400/02401/00014/pdf/EP02401_Hungarologiai_kozlemenyek_1980_42-43_029-048.pdf Utolsó megtekintés: 2016. jún. 1.

¹⁰⁹ A hagyaték megmentéséről Móra Ferenc leírását idézi Raffai Judit: *i. m.* 508–509. A mostani állapotáról, a NM EA-ában I. Forrai Ibolya: *Kálmány Lajos népköltési hagyatéka a Néprajzi Múzeumban*. = Kálmány Lajos: *Alföldi gyűjtés*. Szerk. Forrai Ibolya–Raffai Judit. Bp. 2015. 9–23.

¹¹⁰ Kálmány Lajos: *Alföldi gyűjtés*. Szerk. Forrai Ibolya–Raffai Judit. Bp. 2015.

¹¹¹ A legjobb összefoglalást a mesemondó, meseíró Benedek Elekről (elsősorban meséinek elemzésével összefüggésben) I. Kovács Ágnes: *Meséinek nyelve*. = Lengyel Dénes: *Benedek Elek*. Bp. 1974. 117–137; Uő: *A 20. században rögzített magyar népmesészsövegek 19. századi nyomtatott forrásai*. (Benedek Elek: *Magyar mese- és mondavilág I–V*) Népi Kultúra – Népi Társadalom IX(1977). 139–188.

¹¹² A balladairó, balladahamisító Benedek Elekről írva beszél Olosz Katalin Benedek Elek önmeghatározásáról is. Vö. Olosz Katalin: *Benedek Elek és Sebesi Jób balladagyűjtésének problémái*. = *A népköltészet terített asztalánál*. Szerk. Benedek Katalin. Bp. 2011. 100–124. elsősorban: 111–112. A meseíró Benedek Elekről vö. Gulyás Judit: *Hitelesség, hamisítás, textuálizáció: a Benedek Elek meséi kapcsán kialakult vita*. = *A népköltészet terített asztalánál*. Szerk. Benedek Katalin. Bp. 2011. 25–46.

¹¹³ Hagyatékát leszármazottai a Petőfi Irodalmi Múzeumban (a továbbiakban PIM) helyezték el, azonban folklór-gyűjtések kéziratáról nincs tudomásunk. Gyűjtéseinek egy része a NM EA-ában található – ezeket Olosz Katalin is felsorolja: Olosz Katalin: *i. m.* 123.

¹¹⁴ Benedek Elek saját gyűjtésű meséit Faragó József próbálta meg azonosítani. Ezeket a meséket ő jelentette meg 2003-ban *Az égig érő fa*. Benedek Elek széky népmesegyűjteménye című kötetben.

Annak ellenére, hogy – mint az látható volt – a 19. századi magyar meséket is tartalmazó népköltészeti korpuszhoz viszonylag kevés szöveget, gyűjteményt és gyűjtőt lehet hozzárendelni, mégis vizsgálatuk egészen az elmúlt évekig szinte egyáltalán nem jelentett a folklorisztika számára releváns kutatási irányt. A 20. század folyamán nagyrészt elmaradt ezeknek a történeti szövegeknek az interpretációja, az alapos filológiai vizsgálata, nem születtek elemző-értelmező-feltáró tanulmányok, és csupán egyetlen kritikainak tekinthető kiadás készült el (már a 21. században). Mivel a legtöbb alap kutatás hiányzik, és a forrásfeltárás is csak kevés esetben valósult meg, így a 19. századi meseanyag (vagy tágabban a 19. századi folklórgyűjtések) kapcsán csaknem teljesen ismeretlen szövegekről, gyűjtőkről és szövegalkotási módokról beszélhetünk. Összegezve a fenti felsorolást, úgy vélem, alig van gyűjtő/gyűjtemény, akiről/amiről elmondhatnánk, hogy akadt olyan kutatója, aki minden – a különböző források, gyűjtések és szakirodalom alakította – lehetséges utat végigjárt volna a feltárása érdekében, így nincs több elvégzendő alapfeladat az illető gyűjtéssel, gyűjteménnyel kapcsolatban.

Az alábbi táblázatba azon kötetek kerültek be, amelyek a) az illető gyűjtemény első/egyetlen kiadását jelentik (ebben az esetben akkor is, ha azok ifjúsági vagy népszerűsítő kiadványok), illetve azok, amelyek b) ha alapvetően nem tudományos célból készültek, de elő- vagy utószavukban tudományos eredményeket is megjelenítenek, vagy egyértelműen az eredeti kéziratokig mentek vissza, így annak leőhelyéről, állapotáról információkkal szolgálnak, továbbá c) minden olyan új kiadás, amely tudományos célból készült / tudományos eredményeket is tartalmaz. Ennek megfelelően nem kerültek be a táblázatba azok a gyermekeknek (vagy esetenként felnőtteknek) készült kiadványok, amelyek az átirrt meseszövegeken kívül semmilyen, a korban újnak számító tudományos eredményt nem tartalmaznak. (Ilyenek például Ősz János Berde Mária által összeállított gyűjteményei vagy a Tóth László által újramesélt Erdélyi János-szövegek.)

A gyűjtemények közül csak azokat vettem fel a táblázatba, amelyek megjelentek, vagy amelyekről egy kutató valamikor beszámolt. Így került be többek között Balás Gyula, Dékány Ráfael, illetve Kazinczy Gábor gyűjteménye, s maradtak ki mindazon gyűjtők, akiknek a kéziratok a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattárában vagy a Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában vannak. Külön forrásfeltáró munkát ennek a tanulmánynak az érdekében nem volt módomban végezni. Nem vettem fel külön a gyűjtésirányító neve alatt számon tartott, de bizonyíthatóan önállóan is jelentős méretű gyűjtést végző személyeket (Kriza János esetében például Kiss Mihályt, Tiboldi Istvánt vagy Ürmösi Sándort, Kazinczy Gábor esetében Beke Józsefet vagy Ipolyi Arnold esetében Csaplár Benedeket), mivel egyelőre nincsenek kellőképpen feltárva, s emiatt nehéz lenne eldönteni, hogy melyik kisebb, feltáratlan gyűjtőnél húzhatnánk meg a határt.

A közlés módja rubrikában tudományosnak minősítettem azokat a kiadványokat, amelyek vagy közlési módjukban, vagy elő-/utószavukban, illetve kísérő tanulmányukban új kutatási eredményeket mutatnak be. Az újraközlések esetén elkülönítettem azokat a munkákat, amelyek csak szövegükben hűek az eredeti kiadáshoz (betűhű újraközlés), és amelyek szövegükben és formájukban is céljuknak tartották az eredeti kiadás visszaadását (reprint). Amelyek sem egyiket, sem másikat nem tartották megvalósítandó céljuknak, azokat újraközlésként soroltam

Publikált és publikálatlan, meséket is tartalmazó népköltési gyűjtemények a 18–19. századból

A gyűjtő neve	Gyűjtés ideje	A gyűjtemény címe	Kiadás éve, helye, saját alá rendező neve	A kiadvány jellege	A kézirat jelenlegi lelőhelye
SZILCZ ISTVÁN (?)	1789 k.(?)	A sárospataki kéziratos népmese-gyűjtemény	1931, Sárospatak (Gulyás József)	első, nem saját kiadás, teljes	Sárospataki Református Kollégium Gyűjteményei, Nagykönyvtár, Kéziratár
Gaal György / Georg von Gaal (1783–1855)	1811–22.	<i>Három vándorló Királyfiról való Historia. A sárospataki kéziratos mesegyűjtemény</i> (1789) Mährchen der Magyaren <i>Gaal György magyar népmesegyűjteménye</i> I–III.	2004, Budapest (Benedek Katalin)	tudományos, betűhű újraközlés	MTAKK
Gr. Mailáth János / Johann Mailath (1786–1855)	1825 k.(?)	Magyarische Sagen und Mährchen Magyarische Sagen, Mährchen und Erzählungen <i>Magyar regék, mondák és népmesék.</i> Gróf Mailáth János után Kazinezy Ferencz.	1822, Wien 1857–60, Pest (Kazinezy Gábor – Toldy Ferenc) (készülében: Havay Viktória)	első, saját kiadás válogatás kritikai	MTAKK
Erdélyi János (1814–1868)	1830–50-es évek	<i>Népdalok és mondák</i> I–III. Magyar népmesék	1846–48, Pest 1855, Pest	első, saját kiadás első, saját kiadás	MTAKK MTAKK
Ipolyi (Stummer) Arnold (1823–1886)	1846–1858	<i>Ipolyi Arnold népmesegyűjteménye</i> (MINGY XIII.) Tengeri kisasszony. Ipolyi Arnold kéziratos folklórgyűjteménye egész Magyarországról	1914, Budapest (Kálmány Lajos) 2006, Budapest (Benedek Katalin)	válogatás tudományos, csaknem teljes	Néprajzi Múzeum EA, Kőrösvidéki Múzeum (Nagyvárad) ?
Kazinezy Gábor (1818–1864)	1850–60-as évek	Borsod megyei mesegyűjtés	-	-	MTAKK

A gyűjtő neve	Gyűjtés ideje	A gyűjtemény címe	Kiadás éve, helye, sajtó alá rendező neve	A kiadvány jellege	A kézirat jelentégi lelőhelye
Merényi László (1837–1907)	1850-es évek	<i>Eredeti népmesék I–II.</i> <i>Sajóvölgyi eredeti népmesék I–II.</i> <i>Dunamelléki eredeti népmesék I–II.</i>	1861, Pest	első, saját kiadás	ismeretlen
			1862, Pest	első, saját kiadás	
			1863/64, Pest	első, saját kiadás	
Arany László (1844–1898)	1850-es évek	Eredeti népmesék	1862, Pest	első, saját kiadás	MTAKK
			(készülében: Domokos Mariann – Gulyás Judit – Hermann Zoltán)	kritikai	
Krizsa János (1811–1875)	1840 k.–1875	<i>Vádrózsák. Székely népköltési gyűjtemény</i> (MINGy XI–XII.)	1863, Kolozsvár	első, saját kiadás	MTAKK, MUEKvGyLt., Néprajzi Múzeum EA, ismeretlen
			1911, Pest (Sebestyén Gyula)	tudományos újra- közlés	
			1943, Budapest (Viski Károly)	újraalközlés	
			1943, Budapest (Gunda Béla)	népszerűsítő újraalközlés	
			1956, Budapest (Gergely Pál – Kovács Ágnes)	népszerűsítő, ösz- szesítő válogatás	
			1972, 1975, 2002 Kolozsvár (Faragó József)	tudományos- népszerűsítő, újraalközlés	
			1987, Budapest (Krizsa Ildikó)	reprint	
			2011, Sepsiszentgyörgy	reprint	
			–	–	
			Gyulai Pál (1826–1909)	1858–1862.	
Pap Gyula (1843–1931)	1860-as évek eleje?	Palócz népköltemények	1865, Sárospatak	első, saját kiadás	ismeretlen
Szabó Sámuel (1829–1905)	1863–1885.	<i>Erdélyi néphagyományok 1863–1885</i>	2009, Budapest – Marosvásár- hely (Olosz Katalin)	teljes, kritikai	KvAKt., Teleki–Bolyai Könyvtár (Maros- vásárhely)

A gyűjtő neve	Gyűjtés ideje	A gyűjtemény címe	Kiadás éve, helye, sajtó alá rendező neve	A kiadvány jellege	A kézirat jelenlegi lelőhelye
Kolumbán István (1874–1963)	1898 körül	A kecskés ember	1972, Bukarest (Olosz Katalin)	tudományos, csaknem teljes	Teleki–Bolyai Könyvtár
Ósz János (1863–1941)	1880-as évek – 1920-as évek	A csudatáska	1941, Kolozsvár (Kovács László)	népszerűsítő válogatás	MUEKvGyIt., Néprajzi Múzeum, EA*
Kóbori János (1862–1933), Ósz János, Vajda Ferenc (1865–1938)	1880-as évek – 1920-as évek	Az élet vize. Kisküküllő-völgyi népmesék	1969, Bukarest (Fáragó József)	ifjúsági, válogatás	Teleki–Bolyai Könyvtár, MUEKvGyIt., NM EA
Pintér Sándor (1841–1915)	1860-as évek – 1900-as évek	A népmesékről XIII eredeti palóczmesével	1955, Bukarest (Fáragó József)	ifjúsági, válogatás	Teleki–Bolyai Könyvtár, MUEKvGyIt., NM EA
Istvánffy Gyula (1863–1921)	1880-as évek – 1910-es évek	A népmesékről XIII eredeti palóczmesével	1891, Losonc	első, saját kiadás	megsemmisültek
		Palócz mesék a fonóból	1999, Szécsény (Galscsik Zsolt)	tudományos reprint kiegészítésekkel	
		Palóc népköltési gyűjtemény	1890, Liptószentmiklós	első, saját kiadás	Néprajzi Múzeum EA
		A pityike és a kőkeny. Dékány Ráfael válogatott népmeséi az 1880-as évek második feléből	1963, Miskolc (Bodgál Ferenc)	tudományos, csaknem teljes kiadás	
		A fűrhangos komák történeti és más mesék. Dékány Ráfael gyűjtéséből.	2004, Budapest (Dr. Kriston Vizi József)	ifjúsági, válogatás	Néprajzi Múzeum EA
Dékány Ráfael (1828–1895)	1882–1885.		2010, Kecskemét (Dr. Kriston Vizi József)	ifjúsági, válogatás	
Kriza János, Baksay Sándor, Bodros Katica, Brassai Sámuel, Illésy György, Török Károly, Szel Lajos, Széll Farkas, Márkis Sándor	1840-es – 1870-es évek	<i>Elegyes gyűjtemények Magyarországon és Erdély különböző részeiből.</i> (MNGy I.)	1872, Pest (Arany László – Gyulai Pál)	válogatás	MTAKK

* Ósz János legtöbb kézírata fellelhetően valahol Erdélyben lappang – annak ellenére, hogy néhány kéziratot gyűjtése megőrződött bizonyos archívumokban.

** A Kemény Zsigmond Társaság pályázatán nyertes Kóbori–Vajda-féle gyűjtemény lelőhelye ismeretlen.

A gyűjtő neve	Gyűjtés ideje	A gyűjtemény címe	Kiadás éve, helye, sajtó alá rendező neve	A kiadvány jellege	A kézirat jelentégi lelőhelye
Török Károly (1843–1875)	1860–70-es évek	<i>Csongrád megyei gyűjtés</i> (MINGy II.)	1872, Pest (Arany László – Gyulai Pál)	első, saját kiadás	ismeretlen
Abafi (Aigner) Lajos (1840–1909)	1870-es évek	Abafi Lajos gyűjtései	-	-	MTAKK, Néprajzi Múzeum EA
Balás Gyula	1878 k.	„...Az ürgeháti szalmakazlakon innen a hosszú-kovácsházi szénaboglyán pedig túl...” (Szemelvények Mezőkovácsháza néprajzából)	1988, Mezőkovácsháza (Balogh György)	teljes, népszerűsítő	MTAKK
Kálmány Lajos (1852–1919)	1872–1919.	<i>Koszorúk az Alföld vad virágaiból</i> I–II. Alföldi gyűjtés	1877–1878, Arad 2015, Budapest (Forrai Ibolya – Raffai Judit)	első, saját kiadás tudományos	Néprajzi Múzeum EA
Krizsa János (1811–1875) – Orbán Balázs (1829–1890) – Benedek Elek (1859–1929) – Sebesi Józ (1860–1894)	1840-es – 1870-es évek	<i>Székegyföldi gyűjtés</i> . (MINGy III.)	1882, Budapest (Arany László – Gyulai Pál)	válogatás	MTAKK, Néprajzi Múzeum EA
Benedek Elek (1859–1929)	1870-es – 1880-as évek?	<i>Székely Tünderország</i> <i>Székely mesemondó</i> <i>Magyar mese- és mondavilág</i> I–V.	1885 1888 1894–1896, Budapest	első, saját kiadás első, saját kiadás első, saját kiadás	ismeretlen

be. Ezekben belül is elkülönítettem tudományos és nem tudományos kiadást – itt a szempont megegyezett a korábban leírttal.

Bár külön forrásfeltáró munkát nem végeztem, de a kötetek forrásául szolgáló kéziratok meglétét minden esetben ellenőriztem. Így, ahol az ismeretlen megjelölés szerepel, az ebben az esetben azt jelenti, hogy az általam elképzelhetőnek tartott kéziratárakban (jellemzően: MTAKK, OSZK Kt., Néprajzi Múzeum EA és erdélyi kéziratárak) nem találtam meg a keresett dokumentumokat; az esetlegesen a neve alatt szereplő és kikért anyagban nem gyűjtött népköltészeti anyag volt található, s más kutatók közötti (levélbeli, telefonos vagy személyes) megkeresés sem hozott eredményt. Ugyanígy jártam el a 19. századi gyűjtemények megjelent kötetei esetében is. Azokra az információkra, amelyeket valakinek a segítségével sikerült megszerezniem, az adott gyűjteménynél minden esetben utalok. A táblázatban nem jelölöm külön, hogy a megtalált és a táblázatban elérhetőként jelzett kézirat teljes-e. Tehát ahol a lelőhelynél valamilyen archívum megnevezése szerepel, az csupán annyit jelent, hogy valamekkora szövegkorpusz megtalálható ott, azonban ez az esetek többségében csupán töredéke annak, amiről tudomásunk van, hogy lennie kellene.

Kánon és kanonizáció a 19. századi (mese)gyűjteményekben

Ahogy a fenti, 19. századi, mese- illetve meséket is tartalmazó gyűjtemények áttekintéséből is láthatóvá vált, a 19. század első felének szórványos mesegyűjtéseit az 1840–1850-es¹¹⁵ évektől felváltotta a mind gyakoribb és mind pontosabban meghatározott elvek szerint létrejövő szövegközlés.¹¹⁶ Az 1860-as évek elejére megszülettek azok a gyűjtemények is, amelyek alkalmat biztosítottak a gyűjtési és szövegközlési elvek megfogalmazására, illetve számonkérésére, majd az 1872-ben elindított *Magyar Népköltési Gyűjtemény* már mindezen elvek megvalósításának intézményes keretét jelentette – s egyben a folklorisztika irodalomról való leválásának és önállósulásának kezdetét is.

Az 1860-as évek elején négy olyan írás jelölhető ki, amely egyértelműen meghatározta a 19. századi nyílt kánon elemeit és értelmezési tartományát. Időrendben az első Arany János Merényi *Eredeti népmesékről* (1861) írt bírálata, mely 1861-ben jelent meg a Szépirodalmi Figyelőben. Ezt követte Gyulai Pál 1862-es, a Budapesti Szemlében publikált írása, mely Arany László *Eredeti népmesék* (1862) című munkáját ismertette, miközben véleményt formált Merényi kötete mellett valamennyi korábbi mesegyűjteményről. A harmadik cikkben (mely a Koszoróban jelent meg 1864-ben) Arany László bírálta Merényi László harmadik kötetét, a *Dunamelléki eredeti népmeséket* (1863–64). Az utolsó írás Arany László székfoglalója (*Magyar népmeséinkről*, 1867), melyben áttekinti az addig megjelent mesegyűjteményeket is.

Arany János írásában Merényi kötete kapcsán először két terminuspárt emel be a köztudatba és a tudományba: kimondva, hogy léteznek *jó gyűjtők* és *rossz gyűjtők*, *kitűnő* és *ügyetlen mesemondók*. „A jó gyűjtő mindenek felett egy tökéletes mesemondó képességeivel legyen felruházva. A nép közt, ennek fonó-házaiban, pásztortüzeinél forogván, úgy szólva ott nevedekvén fel, bírja ennek ne csak nyelvét, egyes kitételeit, hanem egész esze járása, képzelődése, modora az elbeszélésben ki

¹¹⁵ Az 1840-es években a népmesének a gyűjteményeken kívüli, irodalomban való megjelenéséről vö. Gulyás Judit: „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?” *A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában*. Bp. 2010.

¹¹⁶ Ez nyilvánvalóan összefüggésben volt a Kisfaludy Társaság 1836-os megalapításával és céljaival is.

nem törölt betűkkel vésvé álljon emlékezetébe. Olyan legyen ő, ki ha ama körben marad, születve volt a vidék legügyesebb mesemondója gyanánt szerepelni. [...] Az előadási, öltöztetési modor annyira hatalmában álljon, hogy ha valamely mesének pusztá vázát kapná, képes legyen azt olyanná tenni, mintha a legjobb mesemondó ajkáról vette volna. Legyen érzéke felismerni a legcsekélyebb idegenszerűt, a mi netalán leírói, segédgyűjtői által a mese anyagába vegyült s tudja azt kár nélkül eltávolítani. [...] A jó gyűjtő azon percben, midőn a mese szövegét írja, megszűn okoskodni. [...] Nem jut eszébe, hogy ő tanult ember, s e jogon módosíthat, elvehet, hozzátehet; nem, hogy indokoljon, hol azt a nép nem tartja szükségesnek; hogy valószínűvé akarja tenni, mi képtelenség: hogy *irodalmi* színnel vonja be, mintha valami novellát csinálna. Feladata az, hogy tartalom és alak tekintetében minél hívebb lenyomatát eszközölje a szövegnek, a mint azt egy kitűnő mesemondó szájjal előadná. *Kitűnő*, mondom, mert vannak ügyetlen mesélők is, a kiknek otromba szószaporítása, szó-rakozott ismétlései, »osztéghát«-jai és »aszondjai« nem gyűjteménybe valók. [...] *elmondásban* a gyűjtő követheti az ügyes mesélő szabadságát, *költésben* nem.¹¹⁷

Mindezek után Merényit a jó gyűjtők közé sorolja („*elmondani* mesét, egészen úgy, a nép esze járása szerint, mikép ügyes paraszt mesélő elmondaná, arra gyűjtőnk kiválóan alkalmas¹¹⁸), és egyértelműen biztatja a munka folytatására. Miközben Arany János dicséri a gyűjtőt, bírálja is, s kritikájában olyan kifejezéseket használ, amelyek a mesegyűjtemények/mesegyűjtők későbbi elítélésében / kánonból való kiszorításában kulcsfogalmakká válnak. Merényi kapcsán többek között megjegyzi, hogy „néha [...] túlszínez, hosszabb leírásokat sző be, s ha megtartja is a népi kifejezéseket, meghamisítja modorát az elbeszélésnek”,¹¹⁹ máskor visszaél tehetségével, s „nagy készletét bírván népi szólásoknak, hasonlításoknak, példabeszédeknek, gyakran kevesli a mese egyszerű folyamatát, s önszakállára oly bővítéseket csinál, melyek nem a nép szellemében valók”.¹²⁰ Arany János írásában visszatérő kifejezés a *meghamisítás*, a *nem a nép szellemében való alkotás*, az *eredetiség*, a *hitelesség*, illetve az, hogy mi számít (egyértelműen negatív megítélés alá eső) *irodalmi toldaléknak*, *koholmánynak*, *gyanús*, *nem népi inventiónak*,¹²¹ *önkéntes betoldásnak*,¹²² *szószaporító sütögetésnek*,¹²³ a *népi szólásmód ferde alkalmazásának*.¹²⁴ Arany János írása nem csupán amiatt fontos, mivel első alkalommal beszél olyan, a későbbiekben fontossá váló kérdésekről, mint a mesegyűjtés módja, vagy a mesegyűjtő, illetve a mesemondó tulajdon-ságai, hanem mert már ebben az első megszólalásban le is szűkíti a gyűjtendő (és így kutatandó) korpuszt a kiváló mesemondó által mondott szép mesére.

Gyulai Pál 1862-ben Arany László frissen megjelent *Eredeti népmesék* című kötetét ismer-teti. A cikk bevezető és befejező részében említi a népmesék iránti csekély érdeklődést,¹²⁵ azon-ban egyúttal reményét is fejezi ki, hogy hamarosan mind a közönség, mind a kritika felfedezi a meséket, és egyre több alkalmas gyűjtő kezd mesegyűjtésbe. Ez utóbbit azért is érzékelheti

¹¹⁷ Arany János: *Eredeti népmesék*. Összegyűjtötte Merényi László. Szépirodalmi Figyelő II(1861). 7, 21.

¹¹⁸ Uo. 21.

¹¹⁹ Uo. 21.

¹²⁰ Uo. 22.

¹²¹ Valamennyi előbbi kifejezést l. uo. 37.

¹²² Uo. 38.

¹²³ Uo. 53.

¹²⁴ Uo. 54.

¹²⁵ Gyulai Pál: *Eredeti népmesék*. Összegyűjtötte Arany László. Budapesti Szemle I(1862). XV. 386, 392. Hasonló problémákról panaszkodik Ipolyi Arnold is, vö. Ipolyi Arnold: *A magyar népmeseügy, s különösen Gaal György mesegyűjteménye*. Új Magyar Múzeum VIII(1858). 10. 413–417.

valószínűnek, mert a mesegyűjteményeket fejlődési sorban lát(tat)ja, amelynek kezdetén Gaal György és Majláth János gyűjteményei foglalnak helyet, jelenlegi csúcsa pedig Arany László megjelent és Kriza János készülő gyűjteménye lenne.

Írásában Gyulai először tekinti át úgy a korábban megjelent mesegyűjteményeket, hogy azokhoz értékelő megjegyzéseket is fűz, amelyekből élesen kitűnik az is, hogy mit kerestek, vagy mit hiányoltak a 19. században a mesegyűjteményekben. Gaal német és magyar mesegyűjteményét külön tárgyalja, és utóbbiról megjegyzi, hogy szövegein „mindenütt látszik, hogy nem merített gazdag és tiszta forrásból, [...] előadása bágyadt, magyar íz nélküli, sem elég naív, sem elég magyaros”.¹²⁶ Majláth Gyulai megítélése szerint „vadászsza és halmozza a csodást”,¹²⁷ Erdélyi János elbeszélése már jobb, de „még sem elég egyszerű, [...] hiányzik belőle [...] a könnyed haladás, a keresetlen naivitás varázsa, a természetes fordulatok, a csak odavetett, de annál jellemzőbb rajz, a hangulat bizonyos zavartalan egysége, a nyelv pongyola bája, szeszélye, festőisége, s önkénytelen sajátossága”.¹²⁸ Merényi bár sokkal ügyesebb Erdélyinél, hibájául Gyulai is a „túlszínezés”-re való hajlamot jelöli meg, ennek ellenére hiszi, hogy „egyik legkitűnőbb mesegyűjtőnké fog válni”.¹²⁹ Arany Lászlót dicséri, mint akinek bár gyűjteménye szövegekben nem annyira gazdag, mint az őt megelőző gyűjtések kötetei, azonban elbeszélésben, nyelvi megfogalmazásban leginkább az ő meséi felelnek meg az Arany János-i eszménynek.

A harmadik kánonteremtő írás Arany Lászlónak Merényi *Dunamelléki eredeti népmesék* (1863–64) című gyűjteményéről írt 1864-es bírálata. Ebben csatlakozik¹³⁰ édesapja három évvel korábbi véleményéhez, s az ott (akkor még jobbító szándékkal) elhangzó elvek alapján mond ítéletet az új gyűjteményről és a közlés módjáról. Arany László apjánál sokkal szigorúbb hangon csalódását fejezi ki a gyűjtővel szemben, aki meglátása szerint semmit sem hasznosított a leírt kritikai megjegyzésekből. Arany László kijelenti Merényiről, hogy fantáziája segítségével maga „alkot, terem” (úgy, „mint valami rémregény író”), s hogy meséi legtöbb esetben távol állnak az „ép, egészséges népmese”-től.¹³¹ Az Arany János által is felsorolt hibák (elsősorban a népies kifejezések túlzott használata, következetlenségek, esetenként irodalmias fogalmazás) megisméltése után Arany László azt a magyarázatot találja Merényi hibáinak változatlanúságára, hogy a gyűjtő talán „így tartja szépnek”¹³² a meséket. És – teszi hozzá – az is megerősíti ebben az elgondolásában, hogy ott a leggyakoribban ezek a hibák, ahol Merényi láthatólag a legtöbb időt fordította a mese kidolgozására. Azonban hogy az eltérő meseideál

¹²⁶ Gyulai Pál: *i. m.* 387.

¹²⁷ Uo. 387–388.

¹²⁸ Uo. 388.

¹²⁹ Uo. 388.

¹³⁰ Egy másik tanulmány tárgya lehetne, de bizonyosan sok fontos adalékkal szolgálna a 19. századi gyűjtésekről annak számbavétele és értelmezése, hogy kik mit gondoltak az egyes megjelent kötetekről (vagy a gyűjteni induló személyekről), azaz hogy a népköltészet iránt érdeklődő emberek hogyan gondolkodtak egymás módszereiről, eredményeiről. Ehhez csupán egyetlen adalékot jelent az az Olosz Katalin által feltárt adat, hogy Merényi mesegyűjteményének jelentőségéről, értékéről nemcsak Arany János és fia gondolkodtak el és fogalmazták meg véleményüket, hanem az erdélyi Szabó Sámuel is. Ahogy ő fogalmazott Arany Jánoshoz írt levelében, „Merényi dunamelléki sületlensége” meglátása szerint „igen szelíden volt [...] a Koszorúban ismertette, mert nagyobb része csempészet”. Kiderül a levélből az is, hogy Szabó Sámuelnek szándékában állt, hogy olvasás közben észrevételeit feljegyezze és elküldje Arany Jánosnak. L. Szabó Sámuel levele Arany Jánoshoz. Marosvásárhely, 1864. március 26. = Szabó Sámuel: *i. m.* 619–620.

¹³¹ Arany László: *Dunamelléki eredeti népmesék*. Összegyűjtötte Merényi László. Koszorú II(1864). Első félév 9. 209.

¹³² Uo. 210.

gondolata mégsem elfogadható számára, mutatja, hogy két kánonteremtő csoportra is utal, amelynek tagjai Merényitől különböző eszményt képviselnek. Egyrészt hivatkozik a Grimm testvérekre, akik gyűjteményükben maguk is az egyszerűséget pártolták. Majd összefoglalva a mondottakat azt írja, hogy „mind ezt azért hoztam fel, hogy M-t meggyőzzem, ha lehet, hogy az a rettenetes kisujtásoszás, kipitykezés nem szép, legalább a meseirodalommal foglalkozók nem tartják annak”.¹³³ A cikk egészét tekintve pedig Arany László ebben a kijelentésben nemcsak Grimmeket, hanem saját magukat is a *meseirodalommal foglalkozóknak*, a magyar mese-kánon létrehozóinak tekinti.

Arany László 1867-es Kisfaludy Társaság-beli székfoglalójában (*Magyar népmeséinkről*) számba veszi (értékítélet és rangsor felállítása nélkül, csupán a gyűjtemények tartalmazta mesék számát jelölve) az addig létrejövő mese-gyűjteményeket. Ebben a felsorolásban a Gyulai által említettekén kívül Pap Gyula *Palócz népköltemények* című munkája is helyet kap.¹³⁴

Az eddig tárgyalt négy szöveg és szerzőik tehát azok, amelyek és akik az 1860-as évek első felében létrehozzák azt a paradigmát, amelyben az addig napvilágot látott, illetve az akkor és később keletkező mese- (és tágabban népköltési) gyűjtemények értelmezhetőek. A mese-gyűjteményeket hierarchikus rendben képzelik el, amelynek alján (kezdeténél) helyezkedik el Gaal és Majláth gyűjteménye, őket követi Erdélyi, majd Merényi, aki néhány év leforgása alatt ígéretes gyűjtőből elmarasztalt gyűjtővé válik. Pap Gyula szintén a kánon peremén helyezkedik el Arany László által ígéretesnek tartott,¹³⁵ de később kevésbé emlegetett gyűjteményével. Csak érintőlegesen vesz tudomást a létrejövő kánon Ipolyi mese-gyűjtéseiről (mint járulékos szöveganyagról a *Magyar Mythológiához*), és egyáltalán nem tud Szilcz Istvánról, Kazinczy Gáborról, Szabó Sámuelről és általában a gyűjtőhálózatokhoz tartozó kisebb gyűjtőkről – nyilván azért sem, mert ezek a szövegek ekkor még kéziratban voltak, s a kánonba csak a megjelent kötetek kerülhettek be. A klasszikus gyűjtemények közé Arany László és Kriza János gyűjteményei tartoztak, azonban a gyűjtemények e hierarchikus konstrukciójának a csúcát az 1872-ben induló *Magyar Népköltési Gyűjtemény* kötetei alkották. Ennek elindításával a Kisfaludy Társaság már 1861-ben megbízta Gyulai Pált, aki szerkesztőtársul maga mellé Arany Lászlót választotta. Ezzel létrejött a gyűjtési és szövegközlési elvek gyakorlati megvalósíthatóságának intézményes és ellenőrizhető fóruma is.

A 19. században egyetlen olyan jelentősebb alkalom volt, amikor a kánon határainak újrameghúzását érezték szükségesnek. 1894–96-ban megjelent Benedek Elek *Magyar Mese-és Mondavilág* című ötkötetes gyűjteménye. Először 1894-ben Arany László bírálata foglalkozott az első kötettel a Budapesti Szemlében,¹³⁶ majd Katona Lajos egy 1899-es írása kapcsán

¹³³ Uo. 210.

¹³⁴ Vö. Arany László: *Magyar népmeséinkről*. Budapesti Szemle VIII(1867). 40–41; illetve Arany László ismertetése Pap Gyula kötetét: Uő: *Palócz népköltemények*. Összegyűjtötte és kiadta Pap Gyula. Koszoru III(1865). Első félév 19–20. 451–452, 474–475.

¹³⁵ Uo. 475.

¹³⁶ Arany László: *Magyar Mese-és Mondavilág. Ezer év meseköltése*. Meséli Benedek Elek. Budapesti Szemle 3. folyam, LXXX(1894). 216. 473–478. A cikk r.– aláírással jelent meg, így a korban nem volt egyértelmű, hogy ki írhatta a bírálatot. Benedek Elek egyértelműen Gyulai Pált látta a sorok mögé, és heves válaszában egyenesen neki címezte szavait. Később az Ellenzék 1901. évi 99. számában Kovács János által közölt Gyulai Pál-level bizonyossá teszi, hogy Benedek Elek tévedett, s a cikket Arany László írta. (Vö. Kovács János: *A Kriza János székel népmeséiről*. Ellenzék XXII(1901). 99. 1.) Azonban a téves információ a későbbiekben is tartotta magát, annyira, hogy Kovács Ágnes Benedek Eleket rehabilitáló tanulmányában szintén azt erősíti, hogy Gyulai Pál támadta volna meg Benedek Eleket. (Vö. Kovács Ágnes: *Benedek Elek és a magyar népmese-kutatás*. Ethnographia LXXII(1961). 3. 432.)

kezdődött polémia közte és Benedek Elek között,¹³⁷ mely az Ethnographiában, illetve Benedek Elek saját lapjában, a Magyar Kritikában zajlott.¹³⁸

Benedek Elek kötetei előszavában mindenki számára egyértelműsíti szövegalkotói módszerét: többnyire már megjelent meséket mesél újra, annak érdekében, hogy azok „az ezer éves ünnepig közkinccsé” váljanak.¹³⁹ Ennek a gyűjteménylétrehozói koncepciónak a jegyében válik hangsúlyosabbá a gyűjtésnél a mesélés (amiként az a címlapon is látható: „meséli Benedek Elek”¹⁴⁰), s ez tükröződik a kötet előszavának utolsó mondataiban is: „Tájékozásul még ennyit: könyvem – a miről különben a figyelmes olvasó meggyőződhetik – nem egyszerű gyűjteménye innét-onnét kiollózott meséknek és mondáknak. Magam irtam meg elsőtől az utolsóig, úgy ahogy tőlem kiltelt.”¹⁴¹ Azonban – talán sejtve a későbbi ellenvetéseket – Benedek Elek is hozzáteszi, hogy „ez az újírás nem jelenti a népmeséknek igazi karakterétől való megfosztását”,¹⁴² hanem csupán egy olyan stílus megválasztását, amely a „népek is, a művelt közönségnek is” élvezhetővé teszi a szövegeket. A mesék tartalomjegyzékénél megadja azok eredeti forrását is, hogy visszakereshetők és összehasonlíthatók legyenek.¹⁴³ Arany László erre, a deklarált elveiket sértő gesztusra reagálva mond alapos kritikát az első kötetről, melynek végki-csengése szerint Benedek Elek műve „a magyar folklore forrásművei sorába nem sorolható”.¹⁴⁴ A kánonból való megfellebbezhetetlen kiutasítást követően kijelöli Benedek Elek gyűjteménye számára a helyet a gyermekirodalomban, azt állítva, hogy „ez a vállalat mint a serdülő ifjúságnak való olvasmány megállja a helyét”.¹⁴⁵ Miközben véleményét indokolja, össze is hasonlítja Benedek Eleket a korábbi mesegyűjtőkkel, amelyből kitűnik, hogy véleménye szerint Benedek előadása „nem olyan ős eredeti és nem olyan tartalmas, mint Krizáé”, „színezése kevésbé gazdag és változatos, mint Merényi Lászlóé”, a mesék szerkesztésében „se Erdélyi Jánossal, se a Kisfaludy Társaság újabb gyűjteményében foglalt mesék javával nem vetélkedhetik”, de elismeri, hogy népiesebb az előadása, mint Erdélyié vagy a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* kötetéi, hogy nem annyira „áradozó”, mint Merényi és a közönség számára olvasmányosabb, mint Kriza meséi.¹⁴⁶ Ám hiába képes Benedek Elek a „meséket könnyen, folyamatosan elbeszélni”, és hiába „ismeri a magyar népies mesemondás sok csinját binját és megszokott fogásait”,¹⁴⁷ Arany László megítélése szerint a meséket nem az írásbeli szerkesztés szabályai szerint közli.

¹³⁷ A polémiairól részletes elemzés jelent meg: Gulyás Judit: *Hitelesség, hamisítás, textualizáció. A Benedek Elek meséi kapcsán kialakult vita. = A népköltészet terített asztalánál.* Szerk. Benedek Katalin. Bp. 2011. 25–46.

¹³⁸ Közben – ahogy arra a Katona Lajossal zajló vitában is utalt Benedek Elek – Tóth Bélával is vitába keveredett, s ennek a polémiaának az eredménye egy sajtóper lett, amelyben először Tóth Béla perelte be rágalmazás és becsület-sértés miatt Benedek Eleket, majd Benedek Elek perelte be Tóth Bélát. A bíróság a vita mindkét résztvevőjét bűnösnek találta, és Benedek Eleket 600 korona, Tóth Bélát 80 korona pénzbüntetésre ítélte. (Vö. [N. N.]: *Tóth Béla sajtópöre.* Pesti Hírlap XXII(1900). 331. 15–16, 332. 15–17., illetve Kriza János kapcsán Kovács János: *i. m.*)

¹³⁹ Vö. Benedek Elek: *Magyar mese- és mondavilág. Ezer év meseköltése.* Meséli Benedek Elek. I. Bp. 1894. III.

¹⁴⁰ Ezt a módszert tulajdonképpen deklaráltan vagy kevésbé kimondva, jobban vagy kevésbé jobban alakítva a meséken, de minden gyűjtő alkalmazta a korban. A címben Benedek Eleken kívül még Istvánffy Gyulánál bukkan fel. 1890-es gyűjteményének címloldalán szereplő teljes szöveg: *Palócz mesék a fonóból.* Meséli: Istvánffy Gyula.

¹⁴¹ Uo. IV.

¹⁴² Uo. III.

¹⁴³ Uo. V–VII.

¹⁴⁴ Arany László: *i. m.* 477.

¹⁴⁵ Uo. 478.

¹⁴⁶ Valamennyi idézetet I. uo. 476.

¹⁴⁷ Uo. 476.

Katona Lajos 1899-ben egy magyar népmeséket és mondákat közlő francia mesekiadvány válogatási szempontjait kritizálva mondott véleményt Benedek Elek mesegyűjteményéről.¹⁴⁸ Ebben az írásban újabb opposzió megjelenése rekonstruálható: Katona szerint megkülönböztethetők az *apokryph* és az *igazi népmesék*, ahol az előbbieket Benedek Elek gyűjteményének darabjai képviselnék,¹⁴⁹ míg az igazi népmesék közé egyértelműen „Arany László zamatos és Kriza törülmetszett gyűjteménye”,¹⁵⁰ valamint a *MNGy* kötetei és a Magyar Nyelvőrben megjelent mesék tartoznának. Benedek Elek kissé indulatos válaszában¹⁵¹ bizonyítást követel a hamisítás vádjára, vitázva Katona Lajossal az igazi népmese ismerveit illetően.¹⁵² Újra hangsúlyozza Benedek Elek azt is, hogy bár mesegyűjteményei a legnépszerűbbek az olvasók körében, és gyűjtései alkalmával újra és újra azzal szembesül, hogy saját meséit mesélik vissza neki, mégsem vesz erről tudomást Gyulai Pál vagy Katona Lajos, és az egyetlen, a Budapesti Szemlében megjelent íráson kívül, „érdemleges bírálat még nem jelent meg” a munkájáról.¹⁵³ Katona Lajos válasza¹⁵⁴ még Arany Lászlónál is kategorikusabb: „véleményemben B. E. úrnak még annyi tiltakozása és felháborodott visszautasítása sem fog megingatni; mert a Magyar Mese- és Mondavilágot, ha százszor a fejünkhöz vágja is, hogy kötelességünk lett volna róla tudomást venni és vele foglalkozni, mi folkloristák és ethnographusok a *mi czéljainkra* hasznavehetőnek elismerni sohasem fogjuk”.¹⁵⁵ Ezzel a kijelentésével egyértelmű választóvonalat húz a *mi* és az *ő* között – deklarálva az általuk épített kánonba való belépés lehetetlenségét. Katona mindezt azzal indokolja, hogy megváltoztak a közlési elvek Kriza János, Arany László és a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* első köteteinek megjelenése óta, és Benedek Elek „nem tudja és nem is akarja tudni, hogy mi az *igazi* népmese; illetőleg *mást* tart annak, mint a mesevizsgálat és mesehasonlítás egész újabb tudományos irodalma”.¹⁵⁶ Katona a továbbiakban azt állítja, hogy ma már eredeti népmeseként nem adható ki olyan szöveg, amelyet a gyűjtő saját maga átdolgozott, vagyis újramesélt, stilizált – bármilyen jó mesemondó legyen is az illető gyűjtő. Amire Benedek Elek válaszában felháborodottan utasítja vissza, hogy csak Katona Lajos „meg folklorista társai tudják, mi az *igazi* népmese. [...] Lehet-e *igazi* az a népmese, ha *irodalmi formát* kapott? Dehogyan lehet! Amit a kutyabagosi jegyző közöl – az *igazi* népmese; amit én *saját feljegyzéseim alapján* mesélek el, a magam mesemondó hangján, a magam mesemondó tehetségének mértéke szerint, az már nem *igazi* népmese, az neki, a világhíres folkloristának,

¹⁴⁸ Katona Lajos: *Contes et légendes de Hongrie par Michel Klimo. (Les littératures populaires de toutes les nations. Tome XXXVI.)*. Ethnographia X(1899). 1. 63–65.

¹⁴⁹ Katona Lajos tagadja azt, hogy Benedek Eleket hamisítással vádolta volna, mondván, hogy csupán a jelzők egy része vonatkozott Benedekre, más része Kőváry Lászlóra és Tompa Mihályra. (Vö. „ma jórészt Tompa, Kőváry és Benedek sokszor apokryph vagy nagyon is átdolgozott regéi és mondái közé csak elvétve keverni egy-egy igazi népmesét és mondát: az valóban vétek; sőt ennél is több, mert egyhamar nehezen javítható hiba”. Katona Lajos: *i. m.* 64. Majd Katona magyarázata erről a következő: „nos, a ki olvasni tud, e soraimból először is világosan láthatja, hogy én az apokryph és a nagyon is feldolgozott jelzőt ketté választva osztom meg Tompa, Kőváry és Benedek között.” Uő: *Az »apokryph« mesék dolgában*. Ethnographia X(1899). 2. 173.)

¹⁵⁰ Katona Lajos: *Contes et légendes de Hongrie par Michel Klimo. (Les littératures populaires de toutes les nations. Tome XXXVI.)*. Ethnographia X(1899). 1. 64.

¹⁵¹ Uo.; Uő: *Az »apokryph« mesék dolgában*. Ethnographia X(1899). 2. 172–176.

¹⁵² Benedek Elek: *Még egyszer: az irodalmi tisztességről*. Magyar Kritika II(1899). 12. 174.

¹⁵³ Uo. 173; Uő: *Az irodalmi tisztességről*. Magyar Kritika I(1898). 18. 295.

¹⁵⁴ Katona Lajos: *Az »apokryph« mesék dolgában*. Ethnographia X(1899). 2. 172–176.

¹⁵⁵ Uo. 174. [kiemelés: K. L.]

¹⁵⁶ Uo. 175. [kiemelés: K. L.]

nem megbízható.”¹⁵⁷ Ezzel Benedek Elek tulajdonképpen szembeszáll a kánonnak azzal az elméleti előfeltevésével is, amely szerint nem mindenki egyformán alkalmas a mesemondó, mesegyűjtő szerepére – illetve megkérdőjelezi azt az feltételezést, hogy egy „kutyabagosi jegyző” kevésbé fogja alakítani a meséket, s hogy azok az általa gyűjtött mesék közelebb lesznek a nép által mondottakhoz, mint Benedek Elek meséi. S bár a vita úgy tűnik, hogy az igazi népmese milyensége és keletkezési módja körül folyt, a Benedek Elek meséi kapcsán felmerülő problémák (feldolgozott meséket közölt, illetve eredeti népmese cím alatt saját maga által újramesélt szövegeket adott ki) mellett talán valamilyen személyes ellentét is húzódnak a háttérben.¹⁵⁸

1903-ban az Ethnographia hasábjain ismét a mesei szövegek eredetisége, gyűjtési-közlési módja miatt folyt vita – ezúttal kevésbé indulatosan és hosszan, mint Benedek Elek esetében. Katona Lajos a *Magyar népmese-typusok* című írásában plagizálással vádolta meg Pintér Sándort, mivel szerinte Pintér egyik publikált meséje csupán Erdélyi János *Az özvegy és árva lány* című meséjének palóc tájszólásra való átírása, mivel a meseszövegek bizonyos helyeken szóról szóra megegyeztek. S „minthogy e körülményt a közlő nem jegyzi meg – érvel Katona – eljárása többi meséit illetőleg is gyanút kelthet e mesék *eredetiségét* illetőleg, vagy legalább is a legnagyobb óvatosságra inthet velük szemben”.¹⁵⁹ Erre a vádra Pintér Sándor az Ethnographia következő számában önérzetes hangú nyílt levélben adta meg a választ. Először tényként közölte, hogy ő „Erdélyi meséit nem olvasta, azokat sem írva, sem nyomtatva sohasem is látta, tehát a fent jelzett mesét »népiesebb nyelvre« át sem írhatta”.¹⁶⁰ Majd megjelölte a megvádolt mese forrását „egy szépen mesélni tudó »Örzse« nevű 60-65 éves sánta agg leány”-ban,¹⁶¹ s tájékoztatta Katonát mesegyűjtési módszeréről.¹⁶² A levél második felében indulatos kérdéseket szegez a filológus Katonának arra vonatkozóan, hogy vajon Katona mit gondol a népmesékről, a népmeseszövegek egymástól független felbukkanásáról, s hogy vajon hogyan kerülhetett volna ő ki a plágium vádját. „Mit kellett volna hát megjegyezni? Katona Lajos szerint azt, hogy ha van a világon valahol még egy ily mese, ez nem annak a »népiesebb nyelven való átírása«. Tisztelt Uram! Tudja azt ön, hogy Erdélyi János »Az özvegy ember és árvalány« című népmesét honnan, mily úton és mely vidékről szerezte? Tudja azt ön, hogy én az Erdélyi által közölt népmesét ismertem? Azt is tudja ön, hogy ezt a mesét más senki sem tudhatta a világon, csak az, ki Erdélyinek elmondotta? És aztán kicsoda alapja van tisztelt tagtárs úrnak arra, hogy minden mesémet, még azt is, mely fiókomban van, *eredetiségére* már előre *gyanusnak* jelentse ki?”¹⁶³ Végezetül felkéri Katona Lajost, hogy tisztelje meg őt a látogatásával, és tanulmányozza

¹⁵⁷ Benedek Elek: „Nyilttér.” Magyar Kritika II(1899). 16. 244. [kiemelés: B. E.]

¹⁵⁸ Ennek felfedezésére tett kísérletet Borzsák Réka szemináriumi dolgozatában (vö. Borzsák Réka: *Benedek Elek és a budapesti folkloristák kapcsolata*. [Tudományelmélet, tudománytörténet szemináriumra írt dolgozat, kézirat, 2015]). Azt vetette fel, hogy nem lehetséges-e, hogy eltérő politikai, ideológiai elképzelések miatt bírálták egymást élesebb hangon a vita résztvevői. Bár nem merítette ki valamennyi felhasználható forrást, mégis talált olyan törvényjavaslatot, amelyben Benedek Elek és Arany László más-más párt soraiban, tehát ellentétes oldalon, ellentétes tartalommal szólaltak fel – mindezt nem sokkal a folyóiratbéli csatározások előtt.

¹⁵⁹ Katona Lajos: *Magyar népmese-typusok*. (Második közlemény.) Ethnographia XIV(1903). 3. 133. (Kurziválás az eredeti szövegben.)

¹⁶⁰ Pintér Sándor: *Nyílt levél Katona Lajos úrhoz*. Ethnographia XIV(1903). 4. 197. (A kurziválás az eredeti szövegben található. Az eredeti mondat E/1 személyben fogalmazódott.)

¹⁶¹ Uo. 197.

¹⁶² Tudatta Katonával, hogy még számos mese rejtőzik fiókjában, amelyek szintén eredetiek, azaz valamennyit vagy ő írta le a mesemondó után szóról szóra, vagy mással íratta le, ritka esetben a mesélő maga írta le azokat.

¹⁶³ Uo. 199. (Kurziválás az eredeti szövegben.)

nála a leírt meséket és az ekkorra előállítandó mesélőket.¹⁶⁴ Katona Lajos ugyanebben a lap-számban megjelent feleletében¹⁶⁵ bár elfogadja Pintér Sándor válaszát, és látszólag elhiszi róla, hogy az Erdélyi-meséket nem ismerte, így azokat át sem írhatta, de olyan sokszor tér vissza arra, hogy annak lehetősége, hogy mesék egymástól időben és feltehetően térben is távol nyenyire hasonlítsanak, hogy ezzel valamelyest fenntartja annak lehetőségét, hogy Pintér Sándor esetleg mégis használta Erdélyi mesegyűjteményét, ami ebben az esetben egyet jelentene azzal, hogy mesegyűjteménye a tudomány számára használhatatlan.¹⁶⁶

Összefoglalóan a 19. század végének kánonjáról elmondhatjuk, hogy egyetlen határozott gesztus (Benedek Elek ellenkánonba utasítása) és egy kísérlet (Pintér Sándor mesegyűjteménye megbízhatóságának megkérdőjelezése) kivételével változatlanul hagyta a korábbi, a század közepén kialakult hierarchiát, amelyben elsősorban a központi területeken gyűjtött és/vagy kiadott mesék kaptak nagyobb hangsúlyt (mint Erdélyi János, Arany László gyűjteménye vagy a *Magyar Népköltési Gyűjtemény* kötetei); kivételt egyedül a *Vadrózsák* képezett. A palóc mesegyűjtemények éppen csak említésszinten fordulnak elő, az erdélyi gyűjtemények Kriza *Vadrózsákjának* kivételével – mivel nyomtatásban nem jelentek meg, ezért – a kánonba sem kerültek be.¹⁶⁷

A 20. században a folkloristák keveset foglalkoztak önértékükben a meséket (is) tartalmazó történeti népköltési gyűjteményekkel, s arra is ritkán volt példa, hogy azokat valamilyen szempontból számba vegyék, vagy róluk érdemi megállapításokat tegyenek.

Közvetlenül a század elején Horger Antal volt az, aki rámutatott a 19. századi gyűjtők (köztük a kanonikus Kriza János vagy Arany László) szövegalkotási stratégiájára. Állítása szerint a gyűjtők egy esztétikai szempontú eszmény jegyében hozták létre, írták át a meseszövegeket. A különbség véleménye szerint csupán a módban volt: „míg Merényi zsíros népiességgel, Arany László pedig irodalmi nyelven, addig Kriza kedves székely nyelvjárásban írta meg a maga meséit.”¹⁶⁸ Ebből, a *Magyar Népköltési Gyűjtemény X.* kötetében tett kijelentéséből hosszasan zajló vita lett közte és Sebestyén Gyula között az *Ethnographia* hasábjain.¹⁶⁹ Horger logikus érvelésében nem – ahogy Sebestyén Gyula vagy Erdélyi Lajos kiérezni vélték – Kriza mesemondását kívánta elítélni, csupán arra az általa tapasztalt tényre irányította a figyelmet, hogy a 19. században „a gyűjtött népmeséknek »megfűsülése«

¹⁶⁴ Uo. 199–200.

¹⁶⁵ Katona Lajos: *Válasz Pintér Sándor úr nyílt levelére*. *Ethnographia* XIV(1903). 4. 200–203.

¹⁶⁶ Bár arról egyelőre nem tudunk, hogy Pintér Sándorról később mit gondoltak a kortársak és a folkloristák, de bizonyosan forgalmazódott valamiféle negatív tudás is róla, ha 1987-ben Nagy Zoltán, Nógrád megyei népmesegyűjtő úgy nyilatkozott róla mint „nagy hamisító”-ról, aki „erdélyi mesegyűjteményeket írt át szóról szóra palóc tájszólásba, s ezeket hosszabb ideig palóc mesékként ismerték”. (Nagy Zoltán kijelentését Galcsik Zsolt idézi, vö. Galcsik Zsolt: *i. m.* VI; Nagy Zoltán eredeti közlését l. Nógrád XLIII(1987). 215. 6.) Szilágyi Márton hívta fel rá a figyelmet (amit itt is köszönök neki), hogy azzal, hogy az erdélyi mesegyűjtemény ebben a nyilatkozatban kisbetűvel (vagyis helynévként) szerepel, a történet kortárs folklorizálódásának lehetünk tanúi.

¹⁶⁷ Vö. Katona Lajos: *A magyar népmese irodalma. I. Magyar népmesegyűjtemények*. *Ethnographia* V(1894). 1. 52–66.

¹⁶⁸ Horger Antal: *Hétfalusi csángó népmesék*. Bp. 1908. (Magyar Népköltési Gyűjtemény X.) 456.

¹⁶⁹ Erdélyi Lajos: *Kriza mesemondásához*. *Ethnographia* XXIV(1913). 1. 55–57; Horger Antal: *i. m.*; Uő: *Kriza székely népmeséiről*. *Ethnographia* XXIII(1912). 6. 368–369; Uő: *Kriza újabb népmeséiről*. *Ethnographia* XXIV(1913). 1. 53–55; Sebestyén Gyula: *Kriza székely népmeséiről*. *Ethnographia* XXIII(1912). 6. 368–372; Uő: *Kriza újabb megvádolt mesemondása*. *Ethnographia* XXIV(1913). 1. 57–58; Uő: *Az új Vadrózsáper záradéka*. *Ethnographia* XXIV(1913). 2. 124–126.

Kr[iza] korában nemcsak megengedett, hanem egyenesen megkövetelt dolog volt”, mivel „tudósok és nagyközönség egyaránt csak *szép* magyar népmesék iránt érdeklődtek”.¹⁷⁰ A *második Vadrózsa-pernek* nevezett vita nem volt termékenyítő hatással sem a 19. századi meseszövegek és gyűjtőik újraértelmezésére, sem a kánon módosítására. Ehelyett Sebestyén Gyula mind indulatosabb válaszaiba egyre több személyeskedés vegyült, így 1913-ban már Horger Antalt mint „közönséges gyűjtő”-t és „rossz ethnographus”-t¹⁷¹ tartja képtelennek a Krizával kapcsolatos véleményalkotásra. Sajnálatos, hogy ezt a Vadrózsa-pört nem követte a kérdés tisztázása érdekében a történeti meseanyag és az azt létrehozó szövegalkotási eljárások újragondolása. Így Horger Antal problémafelvetését követően majd egy évszázadot kellett várnia a magyar folklorzisztikának, hogy ez a kérdés újra felmerüljön, és ez a történeti szövegek vizsgálata felé mozdítsa el a kutatást.

A 19. századi népmese-gyűjtemények 20. századi számbavétele Ortutay Gyula nevéhez fűződik. Négy tanulmányában¹⁷² sorolja fel azokat, elsősorban önlegitimizációs szándékkal: azt deklarálendő, hogy a paradigmaváltó *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* kötetei milyen alapon indulnak, mely munkák tekinthetők előzményeinek. Ezekben az írásaiban egy elképzelt hitelesség, az átírás „mértéke” szerint rendezi hierarchikus sorba az elődeiknek tekintett 19. századi gyűjtőket.

Gaal Györgyről 1960-as tanulmányában azt írja, hogy „erős kézzel alakította mesemondóinak anyagát [...] s Gaalt az sem menti, hogy a Grimm-mesék átírásának történetét is elég részletesen ismerjük már”.¹⁷³ Majláth János kapcsán kijelenti, hogy gyűjteménye „át meg át itatódott szerencsétlen sorsú szerzőjének romantikus szemléletével, s éppen nem tekinthetjük hiteles paraszti alkotásnak. Módszere, a hamisítás, átalakítás, mint láthatjuk majd sokáig kísért gyűjteményeinkben, egyre csökkenő módon.”¹⁷⁴ Erdélyi János esetében is hasonló alapon történik meg az ítéletalkotás. 1960-ban azt írja róla: „ha az írói átírás sokat is rontott szövegei használhatóságán, mégis gyűjtésének nem is egy részletére illik az, amit Toldy Ferenc, e kor legnevezetesebb irodalomtörténésze mondott róla: »Vér ez a mi vérünkéből.«”¹⁷⁵ Merényi kapcsán azt állítja, hogy „Arany János igen élesen elítélte a cicomázó átírásnak azt a módszerét”, s hogy Merényi gyűjteményét „ma már csak mint típusok, meseszerkezetek meglétét bizonyító adattárat használhatjuk – egyébként alig”.¹⁷⁶ Arany László *Eredeti népmesék* című gyűjteménye szerinte „már sokkal inkább megközelíti a népmese valódi hangját, ha az átírást kényszerűen alkalmazza is”.¹⁷⁷

Az egyes kötetek kiadásával kapcsolatban is többször véleményt nyilvánít. Ortutay úgy véli, hogy a Szilcz István, Gaal György és Ipolyi Arnold gyűjteményei lennének érdekesek

¹⁷⁰ Horger Antal: *i. m.* 54. (kiemelés: H. A.)

¹⁷¹ Sebestyén Gyula: *Kriza újabban megvádolt mesemondása*. Ethnographia XXIV(1913). 1. 57.

¹⁷² Ortutay Gyula: *A magyar népköltési gyűjtemények története*. Ethnographia L(1939). 3–4. 221–237; Uő: *A magyar népmese*. = *Magyar népmesék*. Szerk. Uő. Bp. 1960. 5–66; Uő: *A magyar népköltészeti kutatás története*. = Giuseppe Cocchiara: *Az európai folklór története*. Bp. 1962. 521–548; Uő: *A magyar népmesekutatás eredményei és feladatai*. Bp. 1963. (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XX.) 85–95.

¹⁷³ Ortutay Gyula: *A magyar népmese*. = *Magyar népmesék*. Szerk. Uő. Bp. 1960. 27.

¹⁷⁴ Ortutay Gyula: *A magyar népköltési gyűjtemények története*. Ethnographia L(1939). 3–4. 230.

¹⁷⁵ Ortutay Gyula: *A magyar népmese*. = *Magyar népmesék*. Szerk. Uő. Bp. 1960. 27.

¹⁷⁶ Uo. 30.

¹⁷⁷ Uo. 30.

a kiadásra,¹⁷⁸ Erdélyi János kötete pedig az újra kiadásra.¹⁷⁹ Mindezt azzal indokolja, hogy „kiadásuk kapcsán a magyar népmese történetének fontos állomásait lehetne újra gondosan átvizsgálunk”.¹⁸⁰

Mindezekkel a kijelentésekkel az lehet az egyik legnagyobb probléma, hogy Ortutay Gyula – bár nyilván jelentős mesegyűjtési tereptapasztalattal rendelkezett, s erre (is) alapozta véleményét – feltehetően soha nem vizsgálta meg egyetlen eredeti kéziratot sem alaposan, így legfeljebb feltételezhető, hogy Gaal György jelentősen változtatott a mesemondói szövegein, hogy Majláth módszere a hamisítás volt, és ez csökkenő mértékben van jelen az utána következő gyűjteményekben, míg el nem érünk oda, ahol a „népmese valódi hangja”¹⁸¹ érvényesül. Már önmagában a hamisítás szó túl erősnek hathat – és ismerősen cseng Arany János 1861-es tanulmányából, amelyben nem ítélte el „igen élesen” Merényi módszerét, hanem biztatta a gyűjtőt munkája folytatására, és arra intette, hogy próbáljon az általa problémásnak ítélt túldíszítéstől eltekinteni. Erdélyi János kapcsán sem világos, mit érthetett Ortutay azon, hogy az átírás „sokat rontott szövegei használhatóságán”, amikor a katalógusépítésen és a reprezentatív antológiák összeállításán túl, úgy tűnik, nem volt más célja a történeti meseanyaggal. Toldy Ferenc kijelentésének idézése sem árnyalta tovább az Erdélyi gyűjteményéről tudottakat. Önmagában az is kérdés lehet, hogy az átírás mértékét egy egész század mesegyűjtéseinek lehetséges-e ténylegesen megragadni és regisztrálni. (Van-e, lehetne-e az átírásnak mértékegysége? Mérhető volna-e ez egyáltalán? S vezetne-e bárhová, ha mindezt valahogy mégiscsak számszerűsíthetnénk?) Úgy vélem, egy adott korpuszon (sok más mellett) ezt is lehetne vizsgálni, és amennyiben valamilyen szempontból relevánsnak tekinthető ez a kérdés, lehetséges volna ez alapján sorrendbe rendezni a szövegeket/gyűjtőket. Ehhez azonban különleges forrásadottságok (elsősorban a filológiai változatok gazdagsága: helyszíni lejegyzés, tisztázat, kiadásra szánt szöveg, nyomtatásban megjelent változat együttes megléte) volnának szükségesek, és az ezek segítségével elvégzett összehasonlító textológiai vizsgálatokat követően lehetne csupán megalapozottan olyan kijelentéseket tenni, hogy az átalakítás egyre csökkenő mértékben volt jelen gyűjteményeinkben. Ortutay Gyula kiadásokkal/újra kiadásokkal kapcsolatos preferenciái és azoknak a kutatás előmozdításában játszott szerepe közti összefüggés sem világos, ugyanis a gyűjtemények – meglátásom szerint – kiadás/újra kiadás nélkül is vizsgálhatóak (bár nyilván nehezebben), azonban azzal, hogy bizonyos szövegeket/gyűjtőket eleve kizárunk a kutatásból,¹⁸² megfosztjuk magunkat attól, hogy a teljes korpuszt történeti összefüggéseiben láthassuk.

Mindezek alapján kijelenthetjük, hogy Ortutay Gyulának a 19. századi meseanyagra vonatkozó kijelentéseivel nem volt célja a korábban létrejött kánonstruktúra megváltoztatása, illetve csupán saját elődei kijelölése érdekében emelt be egyes gyűjtőket a kánonba. A *budapesti* vagy *egyéniségkutató iskola* másik fontos képviselője Kovács Ágnes volt, akinek többek

¹⁷⁸ Ortutay Gyula: *A magyar népmese kutatás eredményei és feladatai*. Bp. 1963. (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XX.) 91.

¹⁷⁹ Ortutay Gyula: *A magyar népköltészeti kutatás története*. = Giuseppe Cocchiara: *Az európai folklór története*. Bp. 1962. 533.

¹⁸⁰ Ortutay Gyula: *A magyar népmese kutatás eredményei és feladatai*. Bp. 1963. (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XX.) 91.

¹⁸¹ Ortutay Gyula: *A magyar népmese*. = *Magyar népmesék*. Szerk. Uő. Bp. 1960. 30.

¹⁸² Vö. például Ortutay kijelentését Merényi Lászlóval kapcsolatban: „Merényi ugyancsak ritka kötetének újra kiadására nem gondolnék.” Ortutay Gyula: *A magyar népmese kutatás eredményei és feladatai*. Bp. 1963. (A Magyar Tudományos Akadémia Nyelv és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei XX.) 91.

között jelentős tanulmányai láttak napvilágot Ipolyi Arnold és Arany László gyűjtőtevékenységéről, és tervezte gyűjtéseik kritikai kiadását is.¹⁸³ Kriza Jánosról és gyűjtőhálózatáról az 1949-ben előkerült Kriza-hagyaték kapcsán publikált több alkalommal.¹⁸⁴ Az ő nevéhez fűződik a korszak egyetlen egyértelműen rekanonizációs szándékkal megírt tanulmánya: 1961-ben az *Ethnographiában* Benedek Elek rehabilitációja mellett érvelt.¹⁸⁵ Az eredeti kéziratok ismeretében azt állította, hogy más 19. század végi – 20. század eleji gyűjtők szövegalkotási módja (az átírás, a mesemondótól gyűjtött szöveg átalakítása) nem különbözik jelentősen Benedek Elekétől. Bár ebben a tanulmányában Kovács Ágnes beemeli a kánonba Benedek Eleket, nem kérdőjelezi meg a *jó gyűjtő / rossz gyűjtő* 19. század végén kialakult oppozíciójának létjogosultságát a kánonban, azaz Benedeket is mint *jó gyűjtőt* rehabilitálja. Ezzel ez a gesztus csupán egy egyszeri esetként kerül be a gyűjtemények kanonizációjának történetébe, azonban nem teremt precedenslehetőséget arra, hogy mások gyűjtéseit is újragondolja a tudomány, s így eljusson oda, hogy valamennyi gyűjtő érdemes lehet a kutatásra a korszak vizsgálata érdekében.

A 20. század folyamán tehát az említett publikációk hatására a kánon árnyalódik és módosul, azonban jelentősen nem változik. Annak peremén helyezkedik el Majláth János és Merényi László mint az egyértelműen kutatásra nem érdemes gyűjtők. Ennél nagyobb jelentőséget tulajdonítanak Szilcz István, Gaal György, Ipolyi Arnold, Erdélyi János gyűjteményeinek. Ebben a képzeletbeli hierarchiában még magasabban helyezkednek el a *Magyar Népköltési Gyűjtemény*, Benedek Elek és az Ortutay által az egyéniségkutatás közvetlen elődjének tartott Kálmány Lajos kötetei, valamint a „klasszikus gyűjtemények”, Arany László *Eredeti népmesék* című műve és Kriza János *Vadrózsákja*. Ennek a konstrukciónak a csúcsát pedig ismét a jelen, vagyis az *Új Magyar Népköltési Gyűjtemény* jelenti. A 19. század végéhez képest annyiban módosult a kánon, hogy Kovács Ágnes beemelte oda Benedek Elek mellett a gyűjtőtársakat is – Ipolyi Arnold, Arany László és Kriza János esetében.

Az eddig felsoroltak mellett ebben az időszakban a kánon részei lesznek a Kemény Zsigmond Társaság 1897-es népköltési pályázatára beérkezett gyűjtések kiadványai, melyeket Erdélyben Faragó József és Olosz Katalin tettek közzé. Bár ezek – elsősorban a tudományos kiadványnak tekinthető *A kecskés ember* (1972)¹⁸⁶ – ismertté váltak Magyarországon is, mégsem lettek a kánon hangsúlyos elemei. Ugyanez történt a Bodgál Ferenc által 1963-ban megjelentetett Istvánffy Gyula-gyűjteménnyel is.

A 19. században felállított kánon újrafogalmazására, elsősorban értelmezési kánonjának megváltoztatására csak a 21. században történtek kísérletek. Ezen kutatások előzményének tekinthető a folklorisztikában Niedermüller Péter két írása,¹⁸⁷ amelyek (valószínűleg öntudatlanul) a Horger Antal-i gondolatot folytatták. Niedermüller a 19. századi szövegbázis megkonstruáltsága mellett

¹⁸³ Kovács Ágnes: *Arany Juliska és Arany László meséi*. = *Arany János tanulmányok*. Szerk. Novák László. Nagykőrös, 1982. (Nagykőrösi Arany János Múzeum Közleményei 2.) 495–530; Uő: *Ipolyi Arnold népköltési gyűjteménye = Ipolyi Arnold emlékkönyv*. Szerk. Cséfalvay Pál–Ugrin Emese. Bp. 1989. 52–65.

¹⁸⁴ Kovács Ágnes: *Utószó*. = Kriza János: *Székely népköltési gyűjtemény*. Szerk. Gergely Pál–Kovács Ágnes. Bp. 1956. II. 447–456; Uő: *Kriza János meséi*. = Kriza János: *Az álomlátó fiú. Székely népmesék*. Bp. 1961. 259–266.

¹⁸⁵ Kovács Ágnes: *Benedek Elek és a magyar népmesekutatás*. *Ethnographia* LXXII(1961). 3. 430–440.

¹⁸⁶ Vö. pl. e kötet esetében Kovács Ágnes: *A kecskés ember. Udvarhelyszéki népmesék*. *Ethnographia* LXXXIII(1972). 2–3. 412–414.

¹⁸⁷ Niedermüller Péter: *Folklórelmélet és folklorisztikai paradigmák*. = *Irányzatok a kortársi folklorisztikában. Emlékezés Ortutay Gyula születésének 75. évfordulójára*. Szerk. Kriza Ildikó–Erdész Sándor. Bp. 1987. (Folklór

érvel, véleménye szerint a 19. században a szövegre egyértelműen értéként tekintettek, és amit egy esztétikai nézőpont szerint értéktelennek minősítettek, azt mint vállalhatatlant javították vagy figyelmen kívül hagyták. Ennek a gyűjtési és publikációs tevékenységnek a háttérében az húzó-dott meg, hogy valamennyi gyűjtő fejében létezett a népiesnek (és hozzátehetnénk: a gyűjtésnek, a népköltészetnek, a mesének, a gyűjtőnek, az adatközlőnek, a szép szövegnek stb.) egy koncepciója, ami alapján gyűjtöttek / szövegeket adtak közre. Ugyanennek a latens paradigmának (azaz a népinek az elit általi megkonstruálásáról) ír Milbacher Róbert könyvében.¹⁸⁸ Konkrét (irodalmi szövegek vizsgálatán alapuló) esettanulmányokon keresztül azt mutatja be, ahogy ebben a folyamatban a népi kultúra kettéhasad: az elit kultúra számára vállalható és felhasználható népies és az elit kultúra számára vállalhatatlan, tehát elhallgatásra, helyettesítésre, törlésre ítélt pórias részre. Ezt az irodalomtörténeti irányt alapul véve (és a Szilágyi Márton képviselte kutatásokhoz is kapcsolódva) Magyarországon elsősorban Gulyás Judit és Domokos Mariann nevével fémjelezhető az a folklorisztikai irányvonal, amely a 19. századi mese gyűjtések alapos filológiai vizsgálatát tűzte ki céljául, annak érdekében, hogy a későbbiekben (az anyag feltárása után) arról lehessen képet alkotni, hogy mit tartottak a 19. században mesének, milyen különböző mesekoncepciók éltek a gyűjtők fejében. Gulyás Judit programadónak is tekinthető tanulmánya¹⁸⁹ mellett számos írásban foglalkozott a mese megjelenésével a 19. század közepének magyar irodalmában, illetve az elit azon kísérletével, hogy a tündérmese műfaját beemelje az irodalmi kánonba. Domokos Mariann 2002 óta folyamatosan publikál ismert vagy kevésbé ismert 19. századi gyűjtőkről, fontos forrásfeltáró munkát végezve. Domokos Mariann, Gulyás Judit és Hermann Zoltán közösen készítik elő kritikai kiadásra Arany László *Eredeti népmesék* (1862) című munkáját.¹⁹⁰

Nem hagyhatók ma már figyelmen kívül a 19. század közepi folklórgyűjteményekkel foglalkozók számára Csörsz Rumen István és Küllös Imola kutatásai, amelyek legutóbb Erdélyi János kapcsán konkrét gyűjteményeken keresztül is ráirányították a figyelmet arra, hogy az ekkor élt gyűjtők munkássága nem választható le a közköltészeti hagyományokról, hanem csupán annak szerves részeként tárgyalva képzelhető el az ő vizsgálatuk is.

Olosz Katalin a rendszerváltást követően újult lendülettel folytatta az 1960-as években megkezdett kutatásait. Mind szemléletében, mind filológiai precizitásában, szövegkezelésében és a korábban eszményként emlegetett valamennyi forrás, egy gyűjtemény megközelítéséhez vezető valamennyi út maximális feltárásában úttörőek ezek a történeti folklorisztikában és – úgy vélem – megkerülhetetlenek a későbbi/jelen kutatás számára az utóbbi évek megjelent kötetei, mint az *Erdélyi néphagyományok* című, Szabó Sámuel hagyatékát feltáró és közlő munka, a *Ne mondd, anyám, föld átkának!* címmel megjelent balladakötet, a *Vadrózsák* II. kötete és a legfrissebb, Kanyaró Ferenc 19. század végi – 20. század eleji balladákat és epikus énekeket tartalmazó kötete.¹⁹¹

és tradíció III.) 56–69; Uő: *Adatok a magyar folklór szövegbázisának megkonstruálásához a XIX. században*. Ethnographia. CI(1990). 1. 96–104.

¹⁸⁸ Milbacher Róbert: „...földben állasz mély gyökökkel...” *A magyar irodalmi népiesség genezisének akkulturációs metódusa és pórias hagyományának vázlata*. Bp. 2000.

¹⁸⁹ Gulyás Judit: *A 19. századi magyar meseanyag kutatásának eredményei, problémái és lehetőségei: népmese és irodalmi mese. = A meseszöveg változatai. Mesemondók, mesegyűjtők, meseírók*. Szerk. Bálint Péter. Második, átszerkesztett kiadás. Debrecen 2007. 158–197.

¹⁹⁰ Beszámolójukat l. Domokos Mariann–Gulyás Judit: *i. m.*

¹⁹¹ L. Szabó Sámuel: *i. m.*; Kriza János: *i. m.*; Kanyaró Ferenc: *Erdélyi népballadák és epikus énekek 1892–1905*. Szerk. Olosz Katalin. Kvár 2015.

Összegezve az eddig elmondottakat, tanulmányomban azt igyekeztem bemutatni, hogy az utóbbi évek megélénkülő szövegfolklorisztikai kutatásai mellett is számos elvégzendő feladatot kínál a nagyszámú feltáratlan vagy csupán részleteiben feltárt 19. századi gyűjtő és gyűjtemény. Mindamellett, hogy fontos alapkutatásokat lenne szükséges elvégezni, úgy vélem, elengedhetetlen a 19–20. századi folklorisztika sokszor sommás, elnagyolt és forrásokkal nem megalapozott, de a folklorisztikai szakirodalomban kritikátlanul tovább élő kijelentéseit is újragondolni.

19th Century's Hungarian Folk-Poetry Collections and theirs Canonisation

Keywords: 19th Century, Folk-poetry collection, canonisation

In her study Anna Szakál reviews the 19th century's folk-poetry collections (which also included fairy tales). First of all she seeks to answer the questions, whether these collections were subject to research? Were they properly examined? Or are they comparable? In the second part of the study the author demonstrates how the canon formed in the second half of the 19th century and grew stiff later on. She also explains how the canonization influenced the examination of these historical folklor texts.